

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferencíková, Ján Findra, Juraj Glovňa, Nicol Janočková, Ján Kačala, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

- KAČALA, Ján: Martin Kukučín – tvorca slovenského prozaického literárneho jazyka na konci 19. storočia..... 129
GLADIŠ, Marián: *Glokálny* – lokálny s potenciálom globálneho 143

Z HISTORICKEJ LEXIKY

- KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (21) 146

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- DVORNICKÁ, Ľubica: *Alebo bude dážď pršať, alebo bude pekné* 154

ROZLIČNOSTI

- Vzor *matkin* v súčasných Pravidlách slovenského pravopisu a fungovanie tohto slova v jazykovej praxi. M. P o v a ž a j 166

SPRÁVY A POSUDKY

- Pätnásť ročníkov súťaže v prednese kresťanskej poézie a prózy. M. Š i m - k o v á 169
Nespisovné vrstvy jazyka v pôvodnej tvorbe. A. O r a v c o v á 171

SPYTOVALI STE SA

- Potravinový reťazec* či *potravínový reťazec*? M. P o v a ž a j 178
Protiporezná vložka? I. V a n č o v á ... 180

Z JAZYKOVÝCH RUBRIÍK

- Nájomník, nájomca, podnájomník*...
K. K á l m á n o v á 181

Komu prináleží oslovenie <i>profesor</i> ?	
K. Kálmánová	181
Skloňujeme a prechýľujeme priezviská. I. Vančová	182
O predponách <i>s-/z-/zo-</i> . K. Kálmánová	183
Slovesá <i>opísať</i> a <i>odpísať</i> . I. Vančová	183
<i>Vinný</i> alebo <i>vínny</i> ? I. Vančová	184
<i>Kružidlo, ležadlo, tlačidlo, strúhadlo</i> . K. Kálmánová	184
O príponách <i>-yňa</i> a <i>-ina</i> . I. Vančová	185
<i>Pletacia priadza</i> a <i>rybacia polievka</i> . K. Kálmánová	186
<i>Európska únia</i> a <i>Únia</i> . I. Vančová	186
<i>Obri</i> a <i>obry</i> . K. Kálmánová	187
<i>Vo včelom mede, so včelou usilovnosťou</i> . S. Duchková	187
Čo je <i>fras</i> ? K. Kálmánová	188
Skloňovanie prídavného mena <i>obrí</i> . K. Kálmánová	189
<i>Celkom</i> nie je <i>celkove</i> . S. Duchková	189
<i>Hmyzie tykadlá</i> – <i>hmyzová kalamita</i> . S. Duchková	190
<i>Súčasný</i> , nie <i>súčasný</i> . S. Duchková	191
Čo je <i>žito</i> ? I. Vančová	192

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 44, 2010, č. 3 (17. 8. 2010). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Výchádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 5,38 € (162 Sk), jednotlivé čísla 0,90 € (27 Sk). Rozširuje, objednávkvy a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2010

Cena 0,90 € (27 Sk)

Martin Kukučín – tvorca slovenského prozaického literárneho jazyka na konci 19. storočia

JÁN KAČALA

Nemožno tvrdiť, že by sa jazykovedci doteraz boli málo zaoberali priam magicky prítlačlivým literárnym jazykom veľkého slovenského prozaika Martina Kukučína. Skôr naopak, veď Kukučínovi sa zo strany jazykovedcov dostalo to, čo doteraz ešte ani jednému slovenskému prozaikovi: celý jeden osobitný zväzok Jazykovedných štúdií v redakcii Jozefa Ružičku (je to v poradí V. zväzok z roku 1960) je venovaný jazyku a dielu Martina Kukučína. Od roku 1940, keď Eugen Pauliny v Bartkovom časopise *Slovenský jazyk* uverejnil prvý moderný jazykovoštylistický rozbor Kukučínovej prózy *Rohy* (Paulinyho text sa volá *Skice k štúdiu formy u Kukučína a Timravy* a bol uverejnený aj neskôr v Paulinyho knižnom súbore štúdií *K jazyku a štýlu slovenskej prózy* z roku 1983), sa síce nie systematicky, ale zato neprestajne v jazykovedných časopisoch, zborníkoch aj rozmanitých príležitostných periodikách uverejňovali rozbor jazyka a štýlu Kukučínových próz. Len náznakovo a nsystematicky tu pripomínam, že predmetom osobitného jazykového a štylistického rozboru sa okrem spomínanej rozprávky *Rohy*

Príspevkom o jazyku a diele Martina Kukučína si pripomíname 150. výročie narodenia (17. 5. 1870) tohto vynikajúceho slovenského spisovateľa a tvorca prozaického literárneho jazyka na konci 19. storočia.

Redakcia

doteraz stali Kukučínove prózy *Keď báčik z Chocholova umrie* (z pera Jána Oravca), *Mladé letá* (od Stanislava Šmatláka), *Neprebudený* (autor Július Noge), *Rysavá jalovica* (autorka Marianna Prídavková), samostatná analytická pozornosť sa venovala Kukučínovým prirovnaniam v jeho poviedkach (autorka Elena Smiešková), Kukučínovej elipse (autor Jozef Mistrík) alebo vlastným menám v Kukučínových krátkych prózach (autor Ferdinand Buffa), viaceré Kukučínove práce z jazykového a štylistického hľadiska rozoberal Gejza Horák, štylistickými a textologickými otázkami Kukučínovho diela sa v mnohých svojich prácach zaoberala Marianna Prídavková-Mináriková atď.

Keby sme túto novú tvorivú aktivitu slovenskej jazykovedy a literárnej vedy mali zasadiť do širších súvislostí, istotne by sme nemohli obísť tú skutočnosť, že od roku 1914 sa v Moskve a neskôr aj v Petrohrade formovala ruská formálna metóda, ktorá prináša nové a zásadné poznatky o vnútorných zákonitostiach literárneho diela a utvára celkom novú koncepciu osobitného básnického jazyka. Tieto nové myšlienky nachádzajú priaznivý ohlas aj na Slovensku najmä v dielach Mikuláša Bakoša *Vývin slovenského verša* z roku 1939 a *Teória literatúry* s podtitulom *Výber z „formálnej metódy“* z roku 1941. Ústrednou osobnosťou vtedajšieho Moskovského lingvistickeho krúžku sa stal Roman Osipovič Jakobson, ktorý od roku 1920 žil už v Česko-Slovensku a veľmi výrazne sa venoval práve teórii básnického jazyka a teórii verša. Okrem ruskej, českej a staroslovienskej poézie prejavil vedecký záujem aj o štruktúru veršov slovenského romantického básnika Janka Kráľa. Práve takto orientovanými svojimi prácami sa zaslúžil aj o to, že konkrétne v 30. rokoch 20. storočia už jestvovali veľmi dôkladné najmä štrukturalisticky a funkčne orientované rozborly literárneho jazyka aj z pera českých jazykovedcov Bohuslava Havránka, Jana Mukařovského, Viléma Mathesiusa a ďalších.

A v súvisе s odvolávaním sa na Kukučínov jazyk v jazykovedných prácach osobitný význam treba pripisovať tomu, že Kukučínov jazyk a štýl od samého začiatku slúžil a stále slúži ako nevyčerpatel'ný prameň presvedčivých jazykových a štylistických dokladov na najrozmanitejšie jazykové a štylistické javy v jazykovedných štúdiách, monografiách, syntetických prácach aj slovníkoch rozličného druhu a v encyklopédiách.

Napriek tomuto širokému jazykovednému úsiliu (osobitný význam má práve spomínaný kukučínovský zborník *Jazykovedné štúdie. V*) posiaľ u nás

nejestvuje syntetická monografická štúdia o Kukučínovom jazyku a štýle a nejestvuje ani lexikografický súpis, opis a výklad Kukučínovho neobyčajne bohatého a rozmanitého slovníka. Čo je však dôležité a čo treba aj v súčasnosti vyzdvihnúť, Kukučínov jazyk a štýl napriek už svojmu vyše storočnému veku neprestajne priťahuje bádateľov šírkou a rozmanitosťou záberu lexikálnych, frazeologických, tvarových a syntaktických prostriedkov slovenského jazyka, majstrovstvom štýlu a najmä jednotou umeleckého obsahu a formy, v ktorej (t. j. jednote) práve forma dáva zmysel obsahu, ako to tvrdí aj dnes už klasická poučka. Pravdepodobne aj na Kukučínov jazyk možno a treba vzťahovať slová Alexandra Matušku napísané ešte pred vyše polstoročím (presne roku 1957): „Na pohľad prosté jeho dielo predstavuje toľko a takých tvrdých orieškov a orechov na lúskanie a hľadanie jadra, že to je bezpečným príznakom toho, že to s jeho prostotou nie je také – prosté.“ (Matuška, 1960, s. 43)

Martin Kukučín dôverne poznal veľa prostredí miestnych, sociálnych, vekových aj etnických a v nich rozličné charakterové, vzdelanostné, povahové, sociálne, zamestnanecké, vekové a iné typy človeka, ktorý bol centrom jeho autorskej pozornosti. Od tohto dôverného poznania a od iných činiteľov sa odvíja aj šírka, rozmanitosť a bohatstvo jeho umeleckého jazyka. Martina Kukučina treba pokladať za tvorca prozaického jazyka slovenskej realistickej literatúry. Jeho umelecký talent, pozorovacie schopnosti, hĺbka psychologického ponoru do literárnej postavy a do slovenského života, spôsob nastolenia a rozriešenia konfliktných životných situácií, ako aj dôverné poznanie slovenského jazyka a tvorivé umelecké zaobchádzanie s ním mu umožnili tak výrazne ovplyvniť slovenský literárny jazyk, že v ňom otvára novú vývinovú etapu. Táto nová etapa nášho literárneho jazyka je spojená s koncom 19. storočia, presnejšie s druhou polovicou 80. rokov a s prvou polovicou 90. rokov 19. storočia, v ktorých sa rozvíja a pohotovo uverejňuje Kukučínova poviedková tvorba a v ktorých zároveň doznieva Hattalova kodifikácia spisovnej slovenčiny a zreteľne sa už prejavuje potreba novej kodifikácie.

Túto výzvu doby najlepšie pochopil a najpresvedčivejšie na ňu aj odpovedal Samuel Cambel najmä svojimi prácami z rokov 1887 (*Príspevky k dejinám jazyka slovenského*), 1890 (*Slovenský pravopis*) a 1902 (*Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 1. vydanie). Kukučínov literárny jazyk a štýl tak

zodpovedá novým potrebám vývinu slovenského literárneho jazyka v oblasti prózy, že jeho krátke prózy sa práve aj zásluhou Kukučínovho jazyka v redakciách vtedajších slovenských literárnych časopisov a iných periodík vnímajú ako neobyčajne aktuálne a pohotovo sa v nich uverejňujú, pričom aj čitateľská verejnosť ich rovnako pohotovo a prirodzene aj prijíma ako saturovanie aktuálnej celospoločenskej kultúrnej potreby. Martin Kukučín tak nezabudnuteľne aj jazykovo stvárňuje svoje postavy a situácie a tak výrazne zasahuje do literárneho jazyka, že napríklad niektoré názvy jeho diel z literárneho jazyka prešli do všeobecného jazyka a stali sa natrvalo majetkom slovenského človeka. Svedčia o tom povedzme názvy *Keď báčik z Chochoľova umrie*, *Dies irae*, *Mat' volá*, *Mladé letá*, *Neprebudený*, *Dom v stráni* a iné, ktoré sa v našom jazyku stali okrídlenými výrazmi, prípadne sa využili ako vlastné mená a sú dokladom jedného zo zdrojov neprestajného obohacovania výrazového bohatstva slovenského literárneho, ale aj všeobecného jazyka (o téme okrídlených výrazov vzniknutých z domácich literárnych zdrojov sme písali v štúdiu *Okrídlené výrazy zo slovenského písomníctva* z roku 2004).

A ešte jeden príklad na to, ako sa Kukučínova umelecky a osobitne jazykovo výrazná osobnosť neprehliadnuteľne podpísala pod jeho literárny jazyk: dnes literárne zorientovanejší slovenský čitateľ počuje alebo číta izolovanú všeobecne koncipovanú vetu (povedzme ako doklad na istý jazykový jav) bez miestnej lokalizácie a iných identifikačných znakov i bez mena literárneho hrdinu a napriek tomu pozná, že túto vetu mohol napísať iba majster Martin Kukučín. Ako vysokoškolský pedagóg som si to už mnoho ráz vyskúšal napríklad aj pri tejto vete zo spomínanej poviedky o báčikovi z Chochoľova: *Za sypárňou v záhrade vypínali sa jasene; dľa výšky súdiac, mohutné stromiská.*

Kukučínov jazyk – to je celý mohutný a mimoriadne diferencovaný orchester nástrojov a prostriedkov slovenského národného jazyka; orchester, ktorý utvára nevidane bohatú a pestrú hudbu celého slovenského národného jazyka. Neobyčajná šírka záberu lexikálnych, frazeologických, tvarových a syntaktických prostriedkov a ich tvorivé využívanie s ohromným bohatstvom štýlovej a štylistickej diferenciacie svedčí o mimoriadnom znalcovi nielen ľudskej duše a života, ale aj najbytošnejšieho a najvnútornejšieho duchovného prejavu slovenského človeka pomocou jeho vlastného jazyka a reči.

Všeobecne sa vraví – a tak sa to aj bez pochybností prijíma –, že Martin Kukučín bol majster ľudového jazyka, že práve on ho vyzdvihol na piedestál vysoko kultivovaného literárneho jazyka. To je pravda, Kukučín je skutočne vedúcim predstaviteľom ľudového prúdu v slovenskom literárnom procese v ostaných desaťročiach 19. storočia, veď v jeho literárnom diele po prvý raz v dejinách našla systematický výraz slovenská dedina a dedinskí ľudia: chudobní aj zámožnejší gazdovia, pastieri, sluhovia, valasi, bačovnia, remeselníci, kupci, ale aj dedinskí učitelia, kňazi, richtári, boženíci a ďalší. Zobrazovanému prostrediu prirodzene zodpovedali aj vybrané prostriedky literárneho jazyka v okruhu slovnej zásoby, frazeológie, tvaroslovia aj syntaxe. Napríklad prostrediu slovenskej dediny, jarmočnému prostrediu či opisovaným kupeckým praktikám zodpovedá výber jazykových prostriedkov najmä vo vyjadrovaní postáv v Kukučínových poviedkach *Ked' báčik z Chochoľova umrie*, *Rysavá jalovica* či v črte *Rohy*, prostrediu salaša zase zodpovedá jazyk a osobitne slovenská salašnícka a ovčiarska terminológia v poviedke *Na obecnom salaši* a podobne.

Ale uvedené konštatovanie o ľudovosti Kukučínovho jazyka a zobrazovaného prostredia nie je celá pravda, lebo Martin Kukučín bol nielen človekom slovenskej dediny, lež bol aj **č l o v e k o m m e s t a** a ako literárny tvorca má aj prózy podávané vyslovene z pozície vzdelanca, intelektuála či mestského človeka a v nich aj prirodzene využíva primeraný jazyk, ktorým sa už zaraďuje do mestského, kultúrneho alebo knižného prúdu slovenskej literárnej kultúry na konci 19. a na začiatku 20. storočia. Najtypickejším predstaviteľom tohto knižného prúdu v próze bol Svetozár Hurban Vajanský. Do tohto prúdu patrí aj dielo Ladislava Nádašiho Jégého a Janka Jesenského, Terézie Vansovej, Eleny Maróthy-Šoltésovej, čiastočne aj dielo Boženy Slančíkovej Timravy a Ludmily Podjavorinskej. A Martin Kukučín – hoci tiež len časťou svojho diela – je aj významným predstaviteľom tohto druhého prúdu v literárnom procese na Slovensku v ostatných desaťročiach 19. storočia. Patria sem najmä spomínané Kukučínove práce so školskou, študentskou, učiteľskou, kazateľskou, mestskou tematikou: v nich autor prirodzene siaha aj za zodpovedajúcimi prostriedkami literárnej reči: vo zvýšenej miere v nich využíva knižné a abstraktné slová, latinské výrazy, bohemizmy (ako súčasť kultúrneho prúdu predstavovaného najmä spoločenstvom slovenských evanjelikov), v tvarosloví archaické, zastarané

a knižné tvary, v syntaxi zložitejšie syntaktické konštrukcie, polopredikatívne konštrukcie založené na neurčitých slovesných tvaroch, osobitne na prechodníkoch a na slovesných neurčitkoch, obmedzene v nich využíva krátke, úsečné a eliptické vety charakteristické pre vyjadrovanie svojich dedinských postáv, obchádza citoslovčia a početné častice ako výrazové prostriedky vychádzajúce z úst ľudových postáv a podobne.

Je pozoruhodné, že spomínaná šírka výrazového rozpätia Kukučínovho literárneho jazyka sa prejavuje v prózach zo školského a študentského prostredia, lebo práve v nich popri typických dedinských postavách vystupujú do popredia predstavitelia inteligencie, študenti a žiaci a vo všeobecnosti mestské prostredie. Ide o také prózy ako *Pred skúškou*, *Z teplého hniezda*, *Do školy*, *Veľkou lyžicou*, *Úvod k vakáciám*, *Mladé letá* a ďalšie. Hodno spomenúť, že tieto prózy vyšli v niekdajšej edícii *Hviezdoslavova knižnica* roku 1963 súhrnne pod názvom *Spod školského prachu* v neobyčajnom náklade 50 250 výtlačkov. Je prirodzené, že spomínaný výber postáv sa prejavuje primeraným jazykom a tým sa výrazne rozširuje záber Kukučínovho jazyka a štýlu typického pre prozaické útvary s dedinskými postavami a dediským prostredím.

A je charakteristické, že práve v dielach tohto druhu mal Martin Kukučín možnosť ukázať aj šírku výrazového rozpätia typického pre celý jeho literárny jazyk, lebo kým spomínané vzdelanecké postavy charakterizuje uvedenými výrazovými prostriedkami z kultúrnej či mestskej vrstvy reči, postavy z ľudu, ktoré vystupujú aj v dielach s mestskou tematikou, charakterizuje ich prirodzeným jazykovým prejavom vychádzajúcim z ľudovej reči. Z toho prirodzene vychodí záver, že Martin Kukučín vo svojom literárnom diele obsiahol celú šírku prostriedkov slovenskej literárnej reči na konci 19. storočia a p o d l s y n t é z u tejto reči ako na ten čas komplexnej, vypracovanej a kultivovanej literárnej reči. Tento záver možno podporiť aj iným poznatkom, získaným podrobným štúdiom celej jeho literárnej reči, že totiž Martin Kukučín vo svojich prácach preukazoval priamo záľubu vo využívaní celého lexikálneho, frazeologického, tvarového a syntaktického bohatstva slovenského jazyka. Pri svojej literárnej práci ukázal neobyčajný pozorovací talent, zmysel pre detail, ako aj mimoriadne bohatú tvorivosť pri narábaní s literárnym jazykom, ktorá sa prejavuje nielen v jemnom výbere významovo, formálne aj štýlovo náležitého jazykového prostriedku v pomere k zobrazovanej skutočnosti, ale povedzme aj v autorskom dotvá-

raní jazykových prostriedkov všade tam, kde to systém slovenského jazyka umožňoval.

Výrazom spomínanej záľuby je aj Kukučínova tendencia využívať vo vlastnom literárnom diele početné jazykové archaizmy, zastarané alebo zastarávajúce slová a nárečové a ľudové prostriedky. Týkajú sa slovnej zásoby, frazeológie, tvaroslovia, ako aj syntaxe. Najmä Kukučínove archaizmy potvrdzujú autorov hlboký záujem o to, aby vo svojej tvorbe aj prostredníctvom nich udržiaval kontinuitu vo vývine slovenského jazyka a ukazoval jeho dejinnú hĺbku aj starobylosť. Neživosť týchto prostriedkov možno potvrdiť ich porovnaním so stavom opisu spisovnej slovenčiny vo vtedajších syntetických prácach (gramatikách), najmä v spomínanej všeobecne uznávanej a autoritatívnej Cambelovej *Rukováti spisovnej reči slovenskej* z roku 1902. Ako archaizmy z okruhu slovnej zásoby možno hodnotiť napríklad používanie spojky *že* v porovnávacom význame v príkladoch typu: *lepšie dávať že pýtať; to lepšia robota že pre školu zálohy brat*; ďalej je to predložka *dľa*: *dľa hláv, dľa množstva mlieka*, predložka *krem* (dnes *okrem*); výrazy s predložkou *o* + lokál vlastného mena s časovým významom typu *o Turícach, o Michale, o Jakube, o Jáne*, rovnako ako paralelné výrazy s predložkou *po* + lokál vlastného mena: *po Jáne*. Archaizmy v oblasti tvaroslovia sú napríklad tvary inštrumentálu plurálu typu *jednými ústy; medzi hudci vidieť i Ferka Putorisa; s dedinskými chlapci; akoby celú cestu chcel svojimi kapci premiest*; bezpredložkový inštrumentál typu *nádobku sebou niesol; zbytočné veci sebou nosím; večer nedoviedol sebou kmotra*; používanie starobylého tvaru vokatívu typu *od vás, mamó; Cyrile, pane Putoris*; upotrebovanie slovesných tvarov typu *jest, jesú, sta, byvši, bych* a podobne v príkladoch typu *Za ovcami chodia valasi. Jest ich osem. – Tie [= rohy] sta aspoň väčšie; i oselníky sa z nich robia; byvši vami, vyhnal by som... ; letel bych s nimi do dediny*. V okruhu skladby archaicky pôsobia najmä väzby slovíes typu *všímať si, použiť s* tvarom genitívu podstatného mena namiesto živého akuzatívu, ako to ukazujú príklady typu *všimol som si pôdy*. Syntakticky príznakový je aj záporový genitív typu *Nevidel som jedinej prívetivej tváre; aby ovce tohto východu nepoužili; Krtovci neznali o tej oprave ničoho*.

Najzreteľnejší archaický alebo zastaraný ráz Kukučínovmu spôsobu vyjadrovania, prirodzene, dodávajú prvky slovnej zásoby; okrem už uvedených príkladov máme na mysli také slová ako *notárius, indy, verat sa, uhospodit*

sa u niekoho (ubytovať sa), zasnúť (zaspať), paklík (balík), komput (zúčtovanie), kaput (starodávny kabát), vakácie, [piť na] rozhodnú (rozlúčku), požeňovať rodičov v dietskach, učbár, faktum, mertuk (mierka; množstvo), krochmálené škrobené), vykrochmáliť košele (naškrobiť), cecha (cech), rector, semenisko (seminár), zvlášte, mučedník, javište, skrehlý a viaceré ďalšie. V línii výrazných príznakových lexikálnych prostriedkov idú aj početné latinizmy a bohemizmy, menej germanizmy a hungarizmy v reči dedinských evanjelických farárov a mestských gymnaziálnych profesorov a študentov najmä v novele *Mladé letá*. Niektoré príklady na bohemizmy: *zejmena, spechat'* (ponáhľať sa), *protejšia stena* (náprotivná), *pozlobiť baču*; *čím dial' som bol, tým väčšmi sa mi tu páčilo; k dolnej maši ubiera sa voz ťahaný drobnými koníkmi; ukázalo zázračný svoj vliv na držanie mladých ľudí; uvoľnená kázeň nebola v ničom urazená; ku príkladu z Čepiaroviec*. V niektorých prípadoch reč postavy plynule prechádza zo slovenčiny do (slovakizovanej) češtiny, a to najmä pri citátoch z Biblie: *Čo je náš stav? Morovisko. Kvílení a škrípaní zubů! – Máš pol druha sta detí – voňaj, tráp sa, rob s nimi, čo chceš!* Niektoré príklady na latinské výrazy: *A tak to pôjde ad infinitum. – ... pán rector mal i gazdovstvo, mnoho pohrebov a valedikcií... – ... bol v matkocirkvi učiteľom a spolu regenschorim, Miškov [otec] tiež učiteľom, ale len v susednej filii – teda takzvaný praeceptor. – Jahoda cítil sa trochu urazeným a v nedeľu inter pocula interpeloval priateľa.*

Kukučínovu bohatú príznakovú slovnú zásobu dokresľujú aj početné expresívne a hovorové slová, nárečové slová a tvary a z druhej strany knižné výrazy a terminologické pomenovania najmä z okruhu vidieckeho gazdovania, salašníctva a dedinských remesiel. Početnú vrstvu expresívnych slov ukazujú príklady: *Ale čo s tým drobizgom, chamradinou! – Čo dojedáš do mňa a sám jej nepovieš? – Odvážajú ju roľníci z Revúcej a okolia na drobných hronských koníkoch, uvláčení na žltu od rudy. – Zima tým väčšmi ma sekala. – ... zavirgať nohami... – Tak aby nehalaškovali tak nadarmo, zavesila milá Dora na jeden [srnčí rožok] pánovu bundu a na druhý starú kamenicu, krčah. – Túto mu vovalím do hrtana. – Ale čerta naučíš takú starú trlicu. – Položí svojim deťurencom nebožiatkam do izbičky na stôl, čo dobrého navarila alebo napiekla. – Čo ťa čert vezme, Ďuro, ale si ty loptoš. – Pán Jonáš zostal až do večera rozpaprčený. – Tebe už nikto neuhovie,*

starý bachránisko. – Čo milý synátor u Jahodov stvára. – Sám sebe nadával v duchu do ožranov a naničhodníkov. – Trnka, babrák, nemá závrstý dvor. – Z krovia vyredikalo sa čosi, Krtovi rovno zastanúc cestu. Z polosna zamumle pod nosom pár nesúvislých slov. – ... chcejúc mlieko vychl'aptať... – ... prchať pred mátohou.

Vrstvu hovorovo zafarbených slov možno ilustrovať príkladmi: *Elena prebehla očima bandu, ktorá ako vojsko stála radom pred javiskom. – ... pamäť, ako u cigánskej bandy. – Mať držala prehliadku nad mojím zdravím a šatstvom. – Aj pokupčia medzi sebou s ovcami alebo z druhej dediny došikujú. – A čoho sa toľme bojíte? – My nemáme flinty. Vlka zaženieme ohňom. – To bolo just tak. – To jedno je dneska hodno päťdesiat šajn. – Častovala ma lipovým kvetom. – ... ošacovať.*

Význačným prostriedkom živého hovoreného jazyka u Martina Kukučina je frazeológia čerpaná predovšetkým z ľudových zdrojov. Veľkým výberom z nej sa vyznačuje najmä poviedka *Rysavá jalovica*. Z hľadiska výberu takýchto prostriedkov je pozoruhodná už charakteristika hlavnej postavy jednou z konajúcich postáv: „*Zlá zelina nevyhynie. Nenazdáme sa, iba keď [Adam Krt] zďaleka prikvitne. Hoci je len ako päšť, ale figliar od koreňa; nikdy pravdou nedýchne, len na samých figľoch žije,*“ rozhodol a dokončil hádku Adam Vrčňaň. Uvedieme niektoré ďalšie príklady: *Kročí z podsteny na ľad, a prv než by bola čugaňa pomohla, bác – zabil klin do zeme, ani čo by ho bol podťal. – Za každým krokom hrklo mu v tanistre ani židovi, čo skupíva kosti. – Prišiel večer, nedočkali ani posla, ani osla, ani nič. – Zamieril kroky svoje do Mrhanova, hľadal ho ako ihlu; no Krta nič a nič. – No Krta nič a nič, akoby bol vliezol do zeme. – Už vedel, že darmo vykrúca sa žene. Držala ho ako v kliešťach, nevedel si rady; vyznal teda: Vrana vrane oko nevykole. – Ja im nedávam len psiarku. Na psiarke by tie ľahko kýchali. Z našej urdy im odlievam. – ... gazdovať zo šafľa do šechtára. – Spiš ani myš na vreci, a predsa neuhľadiš krdeľ.*

Na knižné prostriedky možno uviesť tieto príklady: *Vzdor suchote v košari bolo blato a kal do členkov. – Naslúchali sme žblnkotu vody. – Ty si prestydol. – Prosil som, aby ma nezjavili, kde som to nocoval. – Mátoha vyskočila vozvysok a padla na zem, aká bola dlhá. – Tebe je súdeno mňa naháňať, večíte naháňať, ale nikdy ma nedohoníť. – Prečo? Aby si im mohol tak vývodíť ako ja tebe. – Odpoved', ako vidno, cele neprístojná.*

Jednoznačný ideový príklon k životu dedinského ľudu autor vo svojich poviedkach výrazne prejavil okrem iného výberom ľudových postáv a tým dával do úst charakteristický jazyk. Salašníctvo, chov oviec, dorábanie žinčice, syra a oštiepkov nepochybne patria medzi obľúbené témy Kukučínových krátkych próz aj preto, že v nich mohli zaznieť všetky charakteristické ľudové termíny spojené s uvedenou pracovnou náplňou. Martin Kukučín takýmto spôsobom využil prozaický útvar predovšetkým v „rozjasnenej bukolickej črte“, ako označil rozprávku *Na obecnom salaši* dobrý znalec Kukučínovho diela Oskár Čepan. V nej naplno zaznievajú takmer všetky slovenské výrazy typické pre toto odvetvie ľudského života a práce: *salaš, salašník, košiar, košarovat', vykošarovat' (lúky), koliba, bača, valach, honelník, vypásť – vypásat' (pašu), lesina, strunga, putera, pôdoj, dojka, meridzat', sladká žinčica, kyslá žinčica, urda, psiarka, geleta, kľag, kľagat', skl'agat' (pôdoj), odvárat' (žinčicu), syr, oštiepok, črpák* a ďalšie. Mnoho takýchto výrazov sa vyskytuje aj v rozprávke *Rohy*. V rozprávke *Rysavá jalovica* zasa zamestnanie hlavnej postavy Adama Krta poskytuje autorovi príležitosť vniesť do jej jazyka ľudové termíny z oblasti kapčiarstva, Krtova výprava na mestský jarmok zasa možnosť využiť viaceré výrazy z jarmočného, kupeckého a mestského prostredia a podobne. Rovnako rozprávka *Keď báčik z Chochoľova umrie* najmä prostredníctvom vyjadrovania kupca Ondreja Trávu okrem iného prináša výrazy z okruhu rozmáhajúceho sa kupectva. Ponúka sa tu predstava, akoby Martin Kukučín najmä vo svojich krátkych prózach bol cieľavedome navštevoval rozličné sociálne a geografické prostredia svojho rodného Slovenska a mal v úmysle zanechať o nich, o ľuďoch v nich a najmä o ich jazyku vlastný jedinečný umelecký dokument.

Svoju individuálnu autorskú pečat' Martin Kukučín vtlačil jazyku aj svojskými autorskými výrazmi, ktorými – podobne ako to Pavol Országh Hviezdoslav robil v poézii – dotváral v novej vývinovej etape slovenský literárny, ale aj všeobecne spisovný a národný jazyk a ukazoval jeho životaschopnosť, pružnosť a prispôsobivosť novým vyjadrovacím potrebám. Medzi Kukučínove autorské výrazy rátame také prostriedky ako *napadovat' na jednu nohu, trámovatá povala, morovisko, domodliť sa večera* (t. j. modlením sa dočkať), *na muzike vytínal* (vystrájal); *Putoris rector nemal vraj tol'ku telvládu* [t. j. telesnú silu; zjavne má byť *telvládu*] *v prstoch, a preto hrával len potichučky; počut' vzdialenú miešaninu zvukov: zvonce i klepá-*

re v najkrajšej disharmónii; akoby chcel premerať tú nesmiernu časodobu, ktorá odvtedy uplynula.

Do širokého repertoára lexikálnych výrazových prostriedkov patria aj také, ktoré Martin Kukučín upotrebil vo svojom čase v umeleckej próze ako živé, ale v neskoršom vývine spisovnej slovenčiny sa nezačlenili medzi spisovné prostriedky a v rámci národného jazyka sa pociťovali a pociťujú skôr ako nárečové. Patria sem také slová ako *totka*, *verať sa* (zapisahávať sa), *néna*, *nénika* (teta, tetka ako oslovenie), *tajtička* (fajka z morskej peny), *správať sa* (popravovať sa), *otroviť sa*, *popit* (opilec), *spáčiť sa* (zapáčiť sa), *prišiel otec pre mňa*; *Zavčerom bol honelník opátrať, aká bude švábka*; *Ono sa i málo traťí, aby bača nevyradoval*; *Krtová začala sa o muža omýšľať*, *bála sa, že si niečo urobí*; *ryndzik* (rýdzik), *holobrádkovia*, *kotál*, *žliebok* – *žliebky*, slovesné formy *povedám*, *okúpame ťa v nej*, *otroviť sa*, prídavné mená a adjektíválie v strednom rode so zakončením na -ô typu *mlieko je nie sporô*, *tebe je súdenô*, *toto takô nič a iné*.

Nenapodobiteľným majstrom je Martin Kukučín aj v oblasti využívania syntaktických prostriedkov slovenského jazyka. Keďže sa nimi z priestorových dôvodov nemôžeme zaoberať komplexne, predovšetkým treba – rovnako ako v okruhu slovnej zásoby – všeobecne konštatovať veľké bohatstvo využívaných syntaktických prostriedkov, ich viaceré diferencované vrstvy a ich primerané štýlové a stylistické použitie.

Vecnosť, jednoznačnosť, niekedy až úsečnosť opisu situácie autor dosahuje krátkymi, úspornými vetami typu: *Vlka zaženieme ohňom*. *Chytí sa hlaveň a uteká sa za ním*. – *Podal mi geletu, brali sme sa k prameňu*. – *Za ovcami chodia valasi*. *Jest ich osem*. – *Kde ideš? Sed', do hory nechod', za-blúdiš*. – *Krt je úplne spitý*. *Čerstvé povetrie rozobralo ho a dodalo mu*. – *No ten sa pochlapí, chytí čugaňu a prask po mátohe*. – *Bol to pes, dlhé hrdlo bola dbanka*. V rovnakých estetických službách sú aj vety s vypusteným tvarom sponového, zriedkavejšie aj čisto formálneho slovesa *byť*; ukazujú to príklady: *Čo Jahoda, to muzikant*. – *Pani majstrová pohostila ich klobásami – dozvuky to poslednej zabíjačky*. – *Málo, veľmi málo tých, čo sú úplne spokojní, veselí, uveličení*. – *A ono i v živote je tak*. *I tam tie isté klasy, oddiely, kasty*. – *Samo mesto požičalo bubon; donesený i veľký kastról, na ktorom malo sa zvonit'*. – *Veď povedám, že to nie môj dom*. – *Čo ja budem robiť? Ani kravy, ani peňazí*.

Hladkú nadväznosť textových jednotiek autor dosahuje používaním častíc na začiatku vety, najmä nadväzovacích: *Ale kde je [Trnka]? Či ide, či zostal v meste? Nože sa obzrime! – Ved' ja viem, kde mi je dom. – Ale čo, ten bol Trnkov a toto je môj. Ale či naozaj? Ved' tu sa ani nesvieti a moja Eva by nesvietila! – Čože si mi doniesol? – tak ho privítal pán Jonáš. A ono vedel dobre, čo mu Ďuro doniesol. – Nuž ale kto to slýchal, aby bača dačo nevedel. – Ved' tak, nevie, čo sú rohy. – Nuž tak ty na mňa: či pred Jánom, či po Jáne, vždy len na tvoje musí vyjsť a ja všetko odsmrđím.*

Pomocou častíc a v súčinnosti s negáciou Martin Kukučín často modifikuje zámerovú modálnosť vety; vidno to na príkladoch: *Ale som ja vedela, mladý pán, čo je to! Ja že sú to klíny. – Ale čerta naučíš takú starú trlicu. To má rozum prekrútený ako ovca, keď dostane vrtohlavosť do hlavy. – No, ale bys jej neodťal hlavu – taká, taká...*

Na dosiahnutie opačného významu výpovede využíva častice v spojení so zodpovedajúcim slovesným spôsobom: *Var s lampášom prišiel poň ten vlk, keď si najlepšieho [barana] vybral.* Na vyslovenie nepravdepodobného deja autor využíva i samostatné tvary budúceho aj prítomného času oznamovacieho spôsobu: *Čerta vlk! Bude ti v lete chodiť vlk. Vlk, ale o dvoch nohách! – Idú sa ti prezradiť, ak ho vzali! [= neprezradia sa]*

Ludový a expresívny spôsob vyjadrovania autor dosahuje aj využívaním citosloviec, a to aj v pozícii určitého slovesného tvaru v prísudku: *Hoj, chvalabohu, dedina je tu! Vidím už vežu. Ach, pospímeže si po takejto ceste! Ale Eva! Ach, Eva, čo ja budem robiť? – Kdeže je môj [dom]? Aha, tu je! Oj, nové vráta zabeleli sa mi. – Aha, aha, ako si sedí a pradie. Ach, moje nebožiatko, ono mi pradie. – No ten sa pochlapí, chyti čugaňa a prask po mátohe. – Kročí z podsteny na ľad, a prv než by bola čugaňa pomohla, bác – zabil klin do zeme, ani čo by ho bol podťal.*

Ludový a hovorový ráz vyjadrovania autor dosahuje aj využívaním konštrukcií s určitým tvarom limitného slovesa *ísť* v spojení s neurčitkom plnovýznamového slovesa, ktoré majú význam akejsi hrozby uskutočnenia daného deja: *Ide ťa to sadlo rozpučiť a ešte nikomu nedožičíš ani kúska toho syra. – Valasi idú o ruky prísť pri dojení, tak naťahujú tie škuráty. Ale naťahuj nenaťahuj – cvrkne raz-dva a potom už nič.*

Iba náznakovo tu uvedieme Kukučínovo majstrovské narábanie s gramatickými prostriedkami, ako je gramatická osoba a gramatická kategória spô-

sobu. Pri opise scény, ako opitý Adam Krt hľadá vlastný dom, v Krtovom monológu zisťujeme nápadné striedanie gramatickej osoby a gramatického spôsobu: Kukučín u rozprávajúceho Adama Krta strieda 1. osobu jednotného čísla nielen s 1. osobou množného čísla, ale aj s 2. osobou jednotného čísla, keď sa hlavná postava rozpráva sama so sebou a sama sa aj oslovuje: *Nech som Kubo – nie! Krt, Krt, kde sú ti okále, že si ju hneď nespoznal.* Rovnako tak sa tu v Krtovej reči stretáme nielen s upotrebovaním oznamovacieho spôsobu, ale aj rozkazovacieho a podmieňovacieho spôsobu. Takisto sa oznamovacie vety striedajú s opytovacími a výzvoými vetami. Autor v tejto scéne neusporiadanou rečou opitého Adama Krta zjavne signalizuje neusporiadané a zmätené myšlienky hlavnej postavy poviedky. Máme na mysli tento úryvok z Rysavej jalovice: *Najtiaž ta vyjst', človek je už akoby v izbe. Ale kto rozliat vodu, a to pred samou podstenou? Azda si to ty, Eva, aby som ti tu padol a hrnčeky pobil. Oj, ja nepadnem. Adam, pozor na ľade; pozor, aby si nepadol! A ty, čugaňa, drž. Tak, tak, tak! No – už som tu, už som na podstene. Pozrimeže, čo tá Eva robí, prečo tak dlho svieti? Potichu, len oblôčkom kuknime, aby nás nebadala.*

Odstup hlavnej postavy v poviedke *Rohy* pána Jonáša k slúžke, ba priamo opovrhovanie ňou autor prejavuje nielen tým, že pán Jonáš o slúžke hovorí ako o starej trlici a vysmieva jej pokrútený mozog, ale aj tým, že ju označuje zámenom 3. osoby stredného rodu *to*: *Ale čerta naučíš takú starú trlicu. To má rozum pokrútený ako ovca, keď dostane vrtohlavosť do hlavy. – „Nevie to nič,“ tak vraví sám sebe, „tento ženský národ. Iba jazyčiť.“*

Rétorický účinok a dramatické napätie v texte autor dosahuje opakovacími figúrami, ktoré zároveň pomáhajú zvyšovať vnútornú súdržnosť pri výstavbe umeleckého textu: *Bol to deň dôležitý. Jedným priniesol radosť, iným žiaľ, jedným splnenie, iným sklamanie nádejí, jedných povýšil, druhých zahabil, jedným duševné uspokojenie, iným otriasol svedomie až do základu. – A ono i v živote je to tak. I tam tie isté klasy, oddiely, kasty; lenže tvoríme ich dl'a majetku, dl'a postavenia, dl'a vlivu nahor alebo nadol, dl'a obratnosti jazyka a konečne – dl'a veku, pričom i jeden rok často padne na váhu, práve ako u gymnazistov.*

Jazykové a štylistické majstrovstvo Martina Kukučina sa prejavuje aj vo využívaní intertextových postupov. V jeho krátkych prózach sa dajú identifikovať najmä odkazy na ľudovú slovesnosť (ľudové piesne, ľudové roz-

právky) a asociácie s príbehmi a postavami knihy kníh – Biblie. Napríklad v rozprávke *Na obecnom salaši* nachodíme rozprávkové motívy skleného vrchu, drevenej skaly či rozprávkovej sedemdesiatej siedmej krajiny; v Kukučínovom podaní: *Tak ma [rodičia] vypravili po udelení mnohej rady a požehnaní, akoby sa bral za sklený vrch a drevenú skalu do sedemdesiatej siedmej krajiny*. Návštevu dedinských žien a obecných predstaviteľov na salaši autor spája s náboženskými a biblickými motívmi. Najprv mu rad kráčajúcich žien pripomína ich cestu do chrámu: *Chodníkom kráča dlhý rad žien, pekne vyobliekaných, akoby šli do chrámu. Medzi ženy vplietli sa i deti, väčšie-menšie, koľko ich len v Topoľanoch máš*. Neskôr už výprava pripomína biblický pochod Izraelitov: *Zdá sa ti, že celé Topoľany kráčajú za svojim richtárom do dákej inej krajiny, ako Izraelskí za svojim Mojžišom*. Napokon zodpovedná práca zamestnancov salaša u autora vyvoláva predstavu zodpovedného novozákonného pastiera: *Títo ľudia znajú svoje povinnosti i svoje stádo. Nie darmo mal Spasiteľ pred očima príklad dobrého pastiera, keď povedal: „Ja som ten dobrý pastier a znám svoje a znajú ma moje.“* Odkaz na ľudovú pieseň nachodíme vo vete *Chudák bača – prestala mu kukučka kukat’; dnes je bačom bývalý honelník*.

Záver: Nevšedná jazyková tvorivosť sa u Martina Kukučina ukazuje ako náležitý náprotivok jeho jedinečného umeleckého nadania a práve účinná symbióza týchto dvoch stránok mohla dať a dala vznik takému výnimočnému umeleckému dielu, ako utvoril Martin Kukučín. Bola to nová etapa v slovenskom literárnom procese, ako aj vo vývine spisovnej slovenčiny na konci 19. storočia.

LITERATÚRA

CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Nákladom Kníhtlačiarkeho účasť spolku 1915. 376 s.

ČEPAN, Oskár: Liteárnohistorické poznámky. In: Martin Kukučín. Dielo. III. Rozprávky. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958, s. 333 – 339.

KAČALA, Ján: Okridlené výrazy zo slovenského písomníctva. In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 2, s. 85 – 95.

MATUŠKA, Alexander: Medailóny. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1960. 140 s.

PAULINY, Eugen: Skice k štúdiu formy u Kukučina a Timravy. In: O Jazyku a štýle slovenskej prózy. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1983, s. 44 – 52.

Jazykovedné štúdie. V. K jazyku a dielu Martina Kukučina. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960. 260 s.

Glokálny – lokálny s potenciálom globálneho

MARIÁN GLADIŠ

Lexika každého jazyka je – na rozdiel napríklad od gramatiky – v ustavičnom pohybe. Jednou zo základných vlastností slovnej zásoby je jej otvorenosť – stále sa obohacuje o nové lexikálne jednotky, ale táto jej vlastnosť sa na druhej strane prejavuje aj v ubúdaní jednotiek, hoci v oveľa menšej miere. Pre rozvoj a dynamiku lexiky má teda rozhodujúci význam jej obohacovanie, rozširovanie.

Kým v minulosti lexiku obohacovala najmä umelecká literatúra a tlač a umelecká literatúra bola priestorom, kde sa prejavovala lexikálna tvorivosť a jej čítaním sa kultivoval prejav jej čitateľov, v súčasnosti hrajú v tomto procese kľúčovú rolu médiá, predovšetkým elektronické médiá a najmä internet – sieť sietí, ktorá je bez hraníc. Jednou z nových lexém, o ktoré médiá rozšírili slovenskú slovnú zásobu, je adjektívum *glokálny*, ktoré má pôvod v anglickej lexéme *glocal*.

V slovenských médiách sa spomínaná lexikálna jednotka objavila ostatný raz v súvislosti s novinovým článkom o zaradení mesta Košice medzi desiatku svetových miest budúcnosti. Košický denník *Korzar* priniesol informáciu, ktorú prevzal zo zahraničnej (talianskej) dennej tlače: „*Košice dostali v rebričku prívlastok glocal, čím denník upozorňuje na ich špecifickú identitu, ktorá môže byť základom pre budúci rozvoj.*“¹

Rovnakej téme sa venuje aj spravodajský článok uverejnený na internetovej stránke mesta Košice pod názvom *Corriere della sera pripravuje reportáž o Košiciach*. Okrem iného sa v ňom uvádza: „*Košice dostali v rebričku Top 12 prívlastok ,glocal’, čím denník upozornil na špecifickú identitu mesta, kde sa stretáva lokálne s globálnym, pričom si uchováva miestnu výnimočnosť a zároveň je otvorené cudzincom z krajín celého sveta.*“²

Autori oboch článkov prevzali pôvodnú podobu lexémy – *glocal*, ktorá pochádza z anglického jazyka a je spojením opozitných adjektív *globálny*

¹ *Košice zaradili medzi svetové mestá budúcnosti*. *Korzar*.sk. 25. septembra 2009. <http://korzar.sme.sk/c/5032650/kosice-zaradili-medzi-svetove-mesta-buducnosti.html>

² *Corriere della sera pripravuje reportáž o Košiciach*. *Košice*.sk. 30. októbra 2009. <http://www.kosice.sk/article.asp?id=6443>

(po anglicky *global*) s významom „celkový, súhrnný“, resp. „majúci celosvetový význam“ a *lokálny* (po anglicky *local*) s významom „miestny“ (podrobnejší výklad významov uvedených slov pozri v Slovníku súčasného slovenského jazyka, 2006, resp. vo Veľkom slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej, 2006). V tejto súvislosti považujeme za potrebné poznamenať, že ani jeden moderný jazyk nie je imúnny proti preberaniu lexém z iných jazykov (slovenčina v tomto smere nie je nijakou výnimkou, skôr naopak) – je to prirodzený spôsob obohacovania, rozširovania slovnej zásoby každého jazyka. Zároveň sa však nazdávame, že autori spomínaných článkov mohli v oboch prípadoch použiť pravopisne a slovo- tvorne upravenú podobu tejto anglickej lexémy – adjektívum *glokálny*, resp. *glokálne (mesto)*, a to aj napriek tomu, že nateraz by sme túto upravenú lexému hodnotili len ako mediálny okazionalizmus: „*Košice dostali v rebričku prívlastok ,glokálne’, čím denník upozorňuje na ich špecifickú identitu, ktorá môže byť základom pre budúci rozvoj.*“, resp. „*Košice dostali v rebričku Top 12 prívlastok ,glokálne’, čím denník upozornil na špecifickú identitu mesta, kde sa stretáva lokálne s globálnym, pričom si uchováva miestnu výnimočnosť a zároveň je otvorené cudzincom z krajín celého sveta.*“

Adaptácia lexémy *glocal* do slovenčiny sa totiž uskutočnila pomerne rýchlo a intenzívne nielen vo zvukovej, ale aj v pravopisnej rovine. Svedčia o tom príklady z nedávnej minulosti, keď médiá na Slovensku publikovali jej slovenský ekvivalent:

„*Globálny, globalizovaný, globalizujúci, glokálny... Pokračovať by sme mohli takto ďalej, ale vráťme sa symbolicky na začiatok tejto knihy...³ – „Ich vidiecky naturel je tou správnou odpoveďou na glokálny ošial’ veľkomestskej exotiky, ukričanej jazykmi celého sveta...⁴ – „Najväčšou témou tohtoročného kolínskeho veľtrhu bol takzvaný ,glokálny’ štýl. Trošku paradoxné označenie pre kombináciu slov globálny a lokálny. Pre pochopenie si skúste spolu prepojiť známe (a v zásade vyprázdnené) heslo ,Mysli globálne – konaj lokálne’...⁵*

³ *Od privatizácie ku globalizácii bez spiatocného listka.* PeterKubica.blogspot.com. 29. marca 2009. <http://peterkubica.blogspot.com/2009/03/od-privatizacie-ku-globalizacii-bez.html>

⁴ *Glokálny svet.* InteriérMagazín.sk. September 2007. http://www.interiermagazin.sk/index_main.php?cont=32&numb=228&id=210

⁵ *Kolínske trendy II.* TvojDom.sk. 3. marca 2006. <http://www.tvojdome.sk/interiery/dizajn/kolinske-trendy-ii.aspx>

Parafrázujúc posledné spomínané (podľa autora článku „v zásade vyprázdnené“) heslo, dovoľujeme si odporučiť pracovníkom slovenských médií: *Myslite (síce) globálne, píšite (však) globálne.*

Na záver: Adjektívum *globálny* zatiaľ ešte nie je plnohodnotne zakotvené v slovnej zásobe slovenčiny. Až čas ukáže, či sa tak stane, a potom si určite nájde miesto aj v našich slovníkoch, najmä v slovníkoch cudzích slov.

LITERATÚRA

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 4., revidované a doplnené vydanie. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO 2006. 1392 s.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (21)

RUDOLF KRAJČOVIČ

kavka, f. vták tmavej farby, Coloeus (sloven. *kavka*, *čavka*, čes. *kavka*, v morav. náreč. *kava*, pol. *kawka*, *kawa*, srb., chorv. *kavka*, *čavka* atď.); p. hes. *Kavčane*.

Kavčane, pl. živý ľud. názov osadníkov s chotárom, v ktorom sa zlietavali väčšie krdle kaviiek, alebo v chotári v blízkosti založenej osady sa vyskytoval väčší počet kaviiek pri hniezdach s kavčiatkami. – *Kauachan* 1394, *Kawechen* 1440, *Kaueschan* 1612, *Kawočany* 1808, dnes *Kavečany*, obv. Košice-okolie; názov motivovaný množstvom kaviiek v horskom chotári (s n. v. 220 – 771 m) v blízkosti založenej osady i v čase jej raného rozvoja.

kečev, -a, -o, hist. men. adj. (od koreňa *keč-* v slove *kečka* hist. adj. príp. -ev po mäkkom č, neskôr -ov) zvlnený, prenes. povrch niečoho podobný zvlnenej kučere, kečke; p. hes. *kečka*. – *Kucheu* 1272, *Kechew* 1344, *Kečovo* 1920, dnes *Kečovo*, obv. Rožňava; pôv. *Kečev*, *Kečov*; názov motivovaný vrcholmi návršia porastenými miešanými lesmi alebo inými prírodnými útvarmi, ktoré svojím povrchom pripomínali vlnovitú kučeru či šticu vlasov; p. hes. *kečka*, *kečkovec*. – Najstarší záznam v prepise *Kučev* (1272) umožňuje predpokladať (ak nejde o chybu pisára), že pôvodná osada sa okrem názvu *Kečev* nazývala aj *Kučev*, od apel. *kuča* v podobnom význame ako apel. *kečka* (porov. morav.-laš. náreč. *kuča* chumáč vlasov, Mch., slovin. *kuča* chumáč, štica, v sloven. blízke *kučera*, od. *kuč-* príp. -era, p. SP II. 24).

V pahorkatinnom chotári neďaleko obce sú mierne svahy so skrasovateným povrchom výrazne vlnovitým, odborne nazývaným skrapové pole, ktorý pripomína vlnovitú kučeru vlasov; vzhľadom na to nemožno vylúčiť, že aj tento prírodný jav neďaleko obce mohol aspoň prispieť k ustáleniu názvu obce (VSO II. na s. 21 zobrazenie škrapového poľa).

kečka, f. chumáč vlasov, vrkoč, štica, prenes. vrchol kopca porastený miešaným lesom, ktorého vlnitý vrchol pripomína zvlnenú kučeru vlasov (psl. *kyčbka*, sloven. *kečka*, náreč. aj *käčka*, v morav. náreč. *kyčka*, *kyča*, slovin. *kečka*, *keka* atď.); p. hes. *kečkovec*.

kečkovec, m., topon. apel. územie kopcov, vrškov s porastenými vrcholmi alebo svahmi zmiešaným lesom s vlnovitým povrchom podobným vlnovitým chumáčom vlasov na hlave (od *kečka* príp. miesta *-ov-ec* ako v slove *bukovec* a v názvoch *Jelšovec*, *Tisovec*). – *Keczke* 1582, *Kechkowecz* 1600, *Keczkowcze* 1773, dnes *Kečkovce*, obv. Svidník; pôv. *Kečkovec*; názov podľa kopcov, vrškov s vrcholmi porastenými zmiešaným lesom s vlnovitým povrchom; realnosť výkladu zvyšuje kopcovitý až horský ráz chotára (s n. v. 350 – 705 m) miestami so zachovaným bukovým lesom. – Najstarší záznam v prepise *Kečka* či *Kečky* (ak nejde o pochybenie pisára) naznačuje, že pôvodne po založení osada mala dva názvy *Kečka*, *Kečkovec*, z ktorých sa zaužíval názov *Kečkovec*.

Okrem uvedeného výkladu ponúka sa aj výklad najstaršieho záznamu *Keczke* (1582) od maďar. apel. *kecske* koza, no vzhľadom na to, že osada vznikla na vzdialenom území pri etn. slovensko-poľskom hraničnom pásme a obec sa maďar. nazývala *Keczkóc*, *Kecskóc* (ako susedná obec *Belejovce Belejóc*), najstarší záznam názvu obce i hist. názov *Kečkovec* sa v hesle vykladá od apel. *kečka* s prenes. významom s prihliadnutím na horský ráz chotára.

kľáč, f., **kľáča**, f. niečo ohnuté, pokrivené, nerovný kmeň stromu, pokrivené konáre, riedky lesík v mokrinách obyčajne s pokrivenými kmeňmi, konármi, prípad. kosodrevina na horských úbočiach (psl. *klečb*, *kleča*, sloven. *kľáč*, *kľáča* dnes ohnuté držadlo na pluhu, čes. *kleč*, *klečí* kosodrevina, val. *klek* krivý strom, *klečítý* krivý, Mch., slovin. *klak* pokrivený výhonok, srb., chorv. *klekovina* kosodrevina atď.); p. hes. *Kľáčane*.

Kľáčane, pl. živý ľud. názov osadníkov bývajúcich v blízkosti lužného hája s ohnutými kmeňmi, pokrivenými konármi alebo neďaleko úbočia porasteneho kosodrevinou; p. hes. *kľáč*. – *Kelechent* 1256, *Kelechen* 1297, *Klačany* 1808, dnes *Kľáčany*, obv. Hlohovec; obec vznikla v doline potoka Andač; výklad má oporu v skutočnosti, že v chotári obce miestami rastú teplomilné dúbavy a agáčiny (VSO II.). – *Kelechen* 1388, *Klaczany* 1773, dnes *Kľáčany*, obv. Žiar nad Hronom; realnosť výkladu zvyšujú názvy susedných

obci *Trnavá Hora* (Tornaua 1388) a *Jalná* (*Gelna* 1388) s chotárom s dolinou nazývanou *Močiarska* (VSO II.). – *Kelechen* 1275, *Klacžany* 1773, dnes *Hronské Kľačany*, obv. Levice, v časti chotára sú lužné pôdy, stopy po lužnom háji, svedectvo o tom podáva názov susednej obce *Podlužany* (*Podlusan* 1388) od *luh* háj na močaristom mieste. – *Kelechen* 1315, *Klačany* 1808, dnes *Kapušianske Kľačany*, obv. Veľké Kapušany, časťou obce je obec *Močiar* (*Mochar* 1400) od *močiar* (p. hes.), to potvrdzuje reálnosť výkladu. – *Kelechen* 1403, *Klacžany* 1773, *Klačany* 1808, dnes *Turčianske Kľačany*, obv. Martin, vysokohorský chotár s kosodrevinami (chotár má n. v. 382 – 1367 m) a miestna časť obce nazývaná *Močidlá* potvrdzujú výklad názvu (p. hes. *kľač*); sú aj ďalšie podobné názvy.

Názvy obcí *Kľačany* sa vykladajú aj od apel. *kľača* kobyľa (porov. ukr. *klača* kobyľa), v hesle sa dáva prednosť výkladu z apel. *kľač*, *kľača* lužné lesné porasty s pokrivenými drevinami s prihliadnutím na názvy miestnych častí a iných miestnych názvov utvorených od apel. *luh*, *močiar*, *močidlá* a pod., čiže od apel., ktoré označovali prírodné javy poskytujúce vhodné podmienky na rast pokrivenej dreviny.

klada, f. hrubší zoťatý kmeň stromu otesaný alebo zbavený kôry; v stredoveku sa klada používala ako stavebný materiál na stavbu hradieb, mostov, dreveníc, ale aj na pohyblivé cestné zátarasy pri mýtach, pri vchodoch ciest do strategických alebo hradných priestorov a pod. (psl. *klada* z *kolda*, sloven. *klada*, čes. *kláda*, pol. *kloda* atď.); p. hes. *Kladzane*.

Kladzane, pl. živý ľud. názov osadníkov bývajúcich v blízkosti stavby z klád, t. j. mosta, cestnej zátarasy, prípad. pri skladoch klád, ktoré v osadnici službách panstva zhotovovali. – *Kladien*, *Kladeen* 1391, *Klaczan* 1434, *Kladzany* 1808, dnes *Kladzany*, obv. Vranov nad Topľou; názov motivovaný silným plotom z klád okolo blízkeho skladu tovaru, svedectvo o tom podáva názov susednej obce *Tovarné* (*Thawarna* 1479) od slova *tovar* výrobok na predaj alebo na výmenu (p. hes. *tovar*; *tovarný*), pričom nemožno vylúčiť, že názov motivovali skladiská klád, ktoré v službách panstva zhotovovali tesárski majstri býajúci v osade nazývanej okolím podľa ich výrobkov *Kladzane*, z toho expr. pomenovania topon. príp. *-any* vznikla dnešná podoba názvu *Kladzany*.

kľak, m. niečo zakrivené, ohnuté, prenes. lužný lesný porast s ohnutými kmeňmi a pokrivenými konármi alebo horská kosodrevina a pod. (psl. *klekь*,

v morav.-val. nářeč. *klek* krivý strom, Mch., slovin. *klekovina* kosodrevina), v sloven. apel. zachované v názve vrchu *Kľak* (1351 m); p. hes. *kl'ač*, *kl'ača*. – *Kľak* 1828, *Kľak* 1877, dnes *Kľak*, obv. Žarnovica, horská obec vznikla v 17. stor. z hutníckej osady nazývanej podľa neďalekého vrchu *Kľak* pomenovaného zrejme podľa kosodreviny a staršieho lesného porastu na jeho vŕšších horských úbočiach.

klanica, f. plocha horského masívu s rozoklanými vrcholmi, s tiesňavami s rozrytými svahmi a pod. (od *klan-* príp. miesta *-ica* ako v slovách *ornica*, *koponica*); v sloven. *klaný*, *rozoklaný* rozštiepený, rozoklané horstvo (blízke srb., chorv. *klanac* rozoklaná skala, tiesňava, slovin. *klanec* úvoz a sloven. názov vrchu *Klanec* v chotári obce Lamač, dnes časť Bratislavy, sem aj čes. názov obce *Klanečná*, Mch., uvádza sa v TSSČ 265 atď.). – *Klanica* 1567, *Kolonicza* 1773, dnes *Kolonica*, obv. Snina; pôv. *Klanica*, názov podľa výrazne členitého horstva v časti horského chotára (s n. v. 300 – 1023 m); dnešná podoba názvu zrejme podľa úrad. maďar. názvu obce *Kiskolon* zo sloven. *Klan-* (s prívl. *Kis*, t. j. *Malý*).

kláštor, m., **klášter**, m. uzavretá, vnútorne upravená budova pre rehoľníkov, mníchov alebo rehoľníčky, mníšky (zo stnem. *Kloster*, z lat. *claustrum*, sloven. *kláštor*, v nářeč. aj *klášter*, doložené v 16. stor., HSSJ I., čes. *klášter*, poľ. *klasztor* atď.). – *castrum Turuz* 1243, *suburbium oppidum Thuroch* 1422, *castrum Znio*, *Podhradie* 1503, *Klaster* 1773, *Klasster* 1808, dnes *Kláštor pod Znievom*, obv. Martin, pôv. *Podhradie*, názov podľa polohy pôv. osady v blízkosti hradu Zniev (porov. *castrum Znio*, *Podhradie* 1503); osada patrila benediktínom s kláštorom na Zobore, to umožňuje reálne predpokladať, že už v 12. stor. bola pri osade budova prispôbená potrebám kláštora, prípad. kláštornej školy; neskôr podľa tejto kláštornej budovy okolie osadu začalo nazývať *Kláštor*; zo záznamu z 18. stor. je zrejme, že názov *Klášter* či *Kláštor* bol ustálený už pred 18. stor., vzhľadom na to, ako aj na fakt, že apel. *klášter* je doložené už v 16. stor., možno považovať za reálny predpoklad, že obec pod hradom v 16. stor. okrem názvu *Podhradie* (1503) mala aj názov *Klášter*, prípad. *Kláštor*; novšie k názvu pribudol orientač. prívl. *pod Znievom* a v spojení *Kláštor pod Znievom* sa názov obce ustálil.

klát, m. kus kmeňa stromu zbaveného kôry, prípad. otesaného (v sloven. *klát*, apel. doložené v 16. stor., HSSJ II., čes. *klát*, *klátka* závora, uzávera

vrát atď.). – *kliuklath* 1470, *Crywoklath* 1475, *Krivoklad* 1773, *krywoklát*, *Krivoklad* 1808, *Krivoklát* 1920); pôv. *Krivoklát* od slova *klát* kus kmeňa stromu a *krivý* nerovný; názov podľa hromady krivých klátov, zrejme určených na rúbanie alebo na pílenie; výklad má oporu v skutočnosti, že v obci bola v minulosti píla a že časť chotára je odlesnená (VSO II.); novšie záznamy typu *Krivoklad* mohli byť ovplyvnené významovo blízkym apel. *klada*, ustálil sa však názov v hist. podobe *Krivoklát*.

klátový, -á, -é, adj., **klátov**, -a, -o, men. adj. niečo urobené z klátov, pevný plot, stavba, zátarasa a pod. (v slov. sa adj. *klátový* v súčasných slovníkoch neuvádza, no doložené je v 18. stor., HSSJ II. 50); p. hes. *klát*. – *Nova Villa* 1310, *Wyfolu* 1324, *Klatowa Nowejsa* 1773, *Nová Ves* (v záznamoch lat. *Nova Villa*, maďar. *Ujfalu*) neskôr s orientač. prívl. *Klatowa* (1773), *Klátová* (1808), dnes *Klátova Nová Ves*, obv. Partizánske; názov podľa pevného plotu z klátov okolo mýtnej stanice (známej z 15. stor., VSO II.) alebo okolo kláštora s pozemkom neďaleko obce (o kláštore VSO III. 258 n); reálnosť výkladu potvrdzujú názvy častí obce *Klátova Nová Ves Kolové kúty* a *Štít*, ako aj názov susednej obce *Veľký Kríž*, pôvodne *Kluž* (*Chus* 1244), od hist. nem. apel. *Kluse* (dnes *Klause*) vo význame kláštor s pozemkom ohradený silným plotom (k tomu Kluge 375); z hist. názvu *Nová Ves* zo spojenia *do, v, z Novej Vsi* vo výslovnosti *Novejsi* pripojením *-a* (podľa *osada, dedina*) vznikla ľud. podoba názvu *Novejsa* s prívl. *Klatowa* (1773) a *Klátová* (1808), z nich sa najnovšie stanovila forma men. adj. *Klátova*, zrejme vzhľadom na to, že adj. *klátový* v súčasných slovníkoch sloven. jazyka sa neuvádza alebo v domienke, že prívl. bol utvorený od priezviska či prímena *Klát*.

klč, m., **klč**, m. koreň, peň stromu, koreň kríka (v sloven. *klč*, v náreč. i *klč*, *kolč*, *krč* i *krč*, stčes. *kluč* koreň, v morav.-slov. náreč. *klč*, v morav. náreč. i *krč*, podobne v poľ. *karcz*, rus. *korč* vykopaný koreň, srb., chorv. *krčiti* klčovať atď.); p. hes. *klčie*, *klčov*, *Klčovane*.

klčie, n. hromada vyklčovaných pňov s koreňmi (v sloven. náreč. doložené *kučí*, SSN I.); p. hes. *klč*. – *Kulche* 1404, *Kelcze* 1430, *Kelcse*, *Kelcza*, 1773, *Kelča* 1808, dnes *Nová Kelča*, obv. Stropkov; pôv. *Kelče*, *Kolča*; názov (s novšou konc. *-a* podľa slov *osada, dedina*) podľa vyklčovaných pňov s koreňmi nahromadených v blízkosti založenej osady; v minulosti obyvatelia obce pracovali v lesoch a pálili uhlie, zrejme pálením dreva získaného

z lesa a vyklčovaných pňov s koreňmi; novšie pribudol prívl. *Nová* a v spojení *Nová Kelča* sa názov zaužíval.

klčov, -a, -o, men. adj., **kolčov**, -a, -o klčovisko, priester vyklčovaného rúbaniska (od koreňa *klč-*, *kolč-* v slovách *klčovať*, *kolčovac* príp. men. adj. alebo topon. príp. -ov). – *Huzeumezew* 1270, *Longuscampus* 1331, *Kolcsowszky Dluhy* 1773, *Kolčowo Dluhé* 1808, dnes *Dlhé Klčovo*, obv. Vranov nad Topľou; pôv. *Dluhé Pole* (v úrad. maďar. zázname z r. 1270 v prepise *Hosszúmező*, v lat. zázname z r. 1331 v prepise *Longus Campus*, t. j. v prekl. oboch záznamov *Dlhé Pole*); v sloven. prostredí k názvu *Dluhé Pole* pribudli pred 18. stor. prívlastky *Kolčovské*, *Kolčovo* (v hist. záznamoch z r. 1773 *Kolcsowszky Dluhy* a z r. 1808 *Kolčowo Dluhé*), čiže bez slova *pole* a zrejme s prihliadnutím na názov bezprostredne susediacej obce *Kolčovo*, dnes *Klčovo*, časť obce *Dlhé Klčovo*; dnešný názov *Dlhé Klčovo* vznikol po úprave záznamu z r. 1808; k hist. názvu *Dluhé Pole* p. hes. *pole*.

Klčovane, pl. živý ľud. názov osadníkov bývajúcich pri vyklčovanom rúbanisku alebo názov osadníkov, ktorí v službách panstva boli povinní vyrábať časť lesa, rúbanisko vyklčovať a zúrodniť, pričom za vykonanú prácu dostali kus vyklčovanej zeme, kde si postavili príbytky. – *Kulchuan*, *Colchwan* 1258, *Kulchua* 1263, *Kiskolchwan* 1360, *Kolczow* 1773, *Kolčowa* 1808; dnes *Klčov*, obv. Spišská Nová Ves; pôv. *Kolčovany*, to z *Kolčovane*; neskôr vznikli názvy *Kolčov*, *Kolčová*, z ktorých sa po úprave zaužíval názov *Klčov*. – *Kolchwan*, *Kelchuan* 1256, *Kulchouan* 1435, *Klwczowan* 1438, *Klčovany* 1808, dnes *Klčovany*, časť obce Boleráz, obv. Trnava; pôv. *Klčovany*, to z *Klčovane*.

klčovať, verb., **kolčovac**, verb. vykopávať korene, pne na rúbanisku, tým získavať pozemok na obrábanie alebo chotár založenej osady; p. hes. *klč*, *kľcie*, *Klčovane*.

klen, m. listnatý strom, druh javora, *Acer pseudoplatanus* (psl. *klenъ*, sloven. *klen*, čes. *klen*, poľ. *klon* atď.); p. hes. *Kleňane*, *Klenovec*, *klenový*.

Kleňane, pl. živý ľud. názov obyvateľov bývajúcich v blízkosti klenového hája alebo zmiešaného lesa s prevahou klena (od slova *klen* oby. príp. -'ane). – *Kelenen* 1235, *Kelenyen* 1345, *Klenanky* 1773, *Kleňany* 1808, dnes *Kleňany*, obv. Šahy; názov podľa miesta porasteneho klenom alebo lesa s výskytom klenového porastu, pri ktorom obec vznikla.

klenovec, m. priestor s hojným výskytom klena, klenový háj (od *klen* príp. miesta *-ov-ec* ako v názvoch *Tisovec*, *Hlohovec*). – *Clenocz* 1438, *Klenowecz* 1773, dnes *Klenovec*, obv. Hnúšťa; názov motivovaný miestom porasteným klenom, miestom klenového hája, pri ktorom obec vznikla; vysokohorský chotár (s n. v. 325 – 1343 m) a obecné miestne časti *Javorina*, *Javorinky* podávajú svedectvo, že sa v chotári druhom javora darilo, ku ktorým patrí aj klen.

klenový, -á, -é adj. niečo z klena, miesto porastené klenom; p. hes. *klen*. – *Klenou* 1548, *Klenowe* 1773, *Klenova* 1808, dnes *Klenová*, obv. Snina; názov podľa hojného výskytu klena v zmiešanom lese alebo podľa klenového hája v blízkosti založenej osady, z ktorej sa vyvinula dnešná obec.

klestava, f. časť lesa čistená osekávaním nadbytočného haluzia na zdravých stromoch alebo les čistený vysekávaním kroviny medzi stromami, prípadne presekávaním cesty lesom a pod. (od koreňa *klest-* v slove *klestiť* príp. priestoru *-ava* ako v slove *štrava*; p. hes. *klestiť*. – *Kalazta* 1245, *Kalescita* 1290, *Klazyta* 1333, *Klositawa* 1773, *Klasytawa* 1808, dnes *Klastava*, obv. Banská Štiavnica; pôv. *Klestava*; názov podľa čisteného lesa osekávaním nadbytočných alebo vymretých konárov, suchého haluzia, prípadne vysekávaním kroviny medzi stromami a pod.; chotár obce je dodnes zväčša zalesnený, v stredoveku les bol majetkom panstva, o ktorý sa starať bolo zrejme povinnosťou osadníkov bývajúcich v jeho blízkosti. – Historické záznamy názvu sú poznačené vývinom názvu v stmaďar. a to vyrovnávaním slabík *kla* na *kala* a *sta* (v maďar. sa obec nazýva *Kalászi*, novšie *Klaszita*), pričom záznam z r. 1290 *Kalescita* možno čítať *Kleščítá* či *Kleštítá* čiže *Kleštítá* vo význame „čistená lesná plocha v blízkosti pôvodnej osady“; v sloven. sa hist. názov *Klastava* zaužíval.

klieština, f., **kléščina**, f. plocha lesa čisteného osekávaním zbytočného, hlavne suchého haluzia alebo vysekávaním kroviny medzi stromami (od koreňa *klest-* v slovese *klestiť* príp. priestoru *-ina* ako v slove *dubina*). – *Klystyna* 1408, *Kleschyna* 1438, *Kliesczina* 1507, *Kliesscina* 1773, *Kléssčina* 1808, dnes *Klieština*, obv. Považská Bystrica; názov podľa čisteného lesa osekávaním zbytočného haluzia, kroviny medzi stromami, prípadne názov podľa hromady živého tenkého haluzia, prútov z krovia, čo slúžilo na výrobu úžitkových predmetov, košov, pletených plotov a pod.; obyvatelia obce sa v minulosti tradične venovali výrobe košíkov z tenkého prútia alebo košov z hrubšieho haluzia (VSO II.), to potvrdzuje výklad názvu obce.

klin, m. upravený kus tvrdého dreva alebo kovu v podobe hrotu, prenes. predmety podobné klinu, prípad. do uhla smerujúce hranice chotára, hranice väčšieho pozemku, lesov a pod. (psl. *klinъ*, sloven. *klin*, v náreč. aj s prenes. významom „do hrotu sa zužujúca roľa“, SSN I., čes. *klín*, poľ. *klin* atď.). – *Klyn* 1580, *Klin*, *Kamenské* 1625, *Klin* 1773, *Namesto Klin* 1808, dnes *Klin*, obv. Námestovo; pôv. *Klin*, *Kamenisté*; názov *Kamenisté* podľa kamenistého povrchu chotára v blízkosti založenej osady; názov *Klin* podľa polohy pôvodnej osady založenej v údolí na konci sa zužujúcej v podobe uhla alebo okraj lesov v podobe uhla a pod.; reálnosť výkladu zvyšuje vrchovatý povrch chotára horského rázu (s n. v. 610 – 913 m) so svahmi zbiehajúcimi sa do zužujúcich sa údolí; časť *Namesto* v zázname *Namesto Klin* (1808) má zrejme funkciu orientač. prívl. podľa polohy obce *Klin* v blízkosti mesta Námestovo; hist. názov *Klin* sa zaužíval bez prívlastku.

SKRATKY

Literatúra: HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: VEDA 1991 – 2008.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1958.

SP I. – V. – Słownik prasłowiański. I. – V. Red. Fr. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków, – Gdańsk: Wydawnictwo PAN 1974 – 1984.

SSN I. – Slovník slovenských nářečí. I. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1972 – 1978.

TSSČ – Topograficko-statistický slovník Čech. Pripravili J. Orth a Fr. Sládek. V Praze: Nakladatel kněhupectví: I. L. Kober 1870.

Skratky jazykov: čes. – český, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, maďar. – maďarský, morav. náreč. – moravské nárečia, morav.-laš. – moravsko-lašské nárečie, morav.-slov. – moravsko-slovenské nárečie, morav.-val. – moravsko-valašské nárečie, náreč. – nárečie, nem. – nemecký, poľ. – poľský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, ukr. – ukrajinský, val. – valašský.

Iné skratky: adj. – adjektívum, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, atď. – a tak ďalej, etn. – etnický, expr. – expresívny, f. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, hosp. – hospodársky, konc. – koncový, koncovka, ľud. – ľudový, m – meter, m. – maskulinum, men. adj. – menné adjektívum, nom. sg. – nominatív singuláru, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, obyv. – obyvateľský, orientač. – orientačný, p. – pozri, pl. – plurál, porov. – porovnaj, porovnať, pôv. – pôvodne, pôvodný, prekl. – preklad, prenes. – prenesene, príp. – prípona, prípad. – prípadne, prívl. – prívlastok, r. – rok, s. – strana, stor. – storočie, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel. – toponymické apelatívum, apelatívum vyskytujúce sa iba v miestnom názve, úrad. – úradný, verb. – verbum, vyd. – vydanie.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Alebo bude dážď pršať, alebo bude pekne

LUBICA DVORNICKÁ

Ľudia sa usilovali a usilujú predvídať všeličo. Pozerajú sa do budúcnosti, robia si plány a túžia mať istotu. Rovnako vo veciach malých aj vo veľkých. A tak máme v ľudovej kultúre našich predkov mnohé zvyky, ktoré v istom čase mali priniesť jasno v tom, či a na ktorú svetovú stranu sa dievka vydá, čím sa bude jej budúci manžel živiť, ako dlho bude niekto žiť či aká bude v budúcom roku úroda. A bolo by toho oveľa viac, ale nás zaujala téma, ktorá úzko súvisí s úrodou a s predpovedaním počasia. Je iba tenká hranica medzi predpoveďami, ktoré majú racionálne jadro a sú založené na dlhodobých pozorovaniach prírodných javov, na ich vzájomnej zviazanosti, a predpoveďami, ktoré stoja iba na zdanlivej súvislosti javov a patria už skôr k vešt'bám, často bývajú spojené s rôznymi magickými praktikami. Ako sa môžete dočítať napríklad v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* (v prvom zväzku v hesle *dážď*), u Slovanov ako u mnohých iných národov bol dážď objektom obradových úkonov, ktoré ho mali privolať alebo zriedkavejšie odvrátiť.

Život našich predkov bol úzko zviazaný s poľnohospodárstvom. Ľudia si potrebovali dopestovať potraviny na celý rok a zabezpečiť si tak živobytie. A k tomu okrem vlastnej usilovnosti, vedomostí, zručnosti a pracovitosti boli potrebné zem, slnko a dážď. Počasie bolo jedným zo základných faktorov, od ktorých ľudia záviseli, ale nemohli ich ovplyvniť. Človek by však nebol človekom, keby aj tu nechcel aspoň poznať, predvídať – aké bude počasie, čo prinesie zajtrajší deň či aký rok sa ukazuje. A tieto túžby, dlhoročné pozorovania a skúsenosti sa zachovali aj v jazyku, a to v tej najkrajšej podobe, v podobe frazeologických jednotiek, prísloví, poreka-

Príspevok je súčasťou plnenia grantovej úlohy Slovník slovenských nárečí č. 2/0028/08.

diel a pranostík. Je ich nesmierne množstvo. O bohatstve príslovií a pranostík, ktoré sa týkajú predzvestí počasia, môžeme sa presvedčiť aj v knihe *Slovenských príslovií, porekadiel a úslovií* od A. P. Zátureckého (ďalej APZ¹), ktorý im venuje osobitnú kapitolu s názvom *Pranostiky a úkazy prírody*, kde ich je len na tému počasia vyše tristo. Bohatý materiál sa nachádza i v kartotéke Slovníka slovenských nárečí aj v iných knižných prácach slovenských dialektológov. Zamerali sme sa najmä na tie príslovia, porekadlá a pranostiky, ktoré súvisia s dažďom a s jeho predpovedaním, okrajovo i s predpovedaním počasia všeobecne. Materiál dopĺňame i nefrazeologickými spojeniami a vetami, niekedy poverovými, inokedy iba na doplnenie témy.

Možno aj vy ste ako deti brali na prst lienku a spytovali sa jej: *Lienka, lienka, aké bude počasie?* A každá lienka vám presne odpovedala. Ak zostala na ruke a museli ste ju sami zložiť, tak isto bude na druhý deň pršať, no ak rozťahla krídelká a odletela z vášho prsta, tak bude *jasno, dobré počasie, dobrí čas, dobrá chvíľa*. Spomíname ich najmä preto, aby bol jasný ich význam v dokladoch, ktoré vám v nasledujúcich riadkoch ponúkame. O rôznych ďalších pomenovaniach počasia všeobecne aj o iných lexémach týkajúcich sa dažďa, búrok a zlého počasia písala už v tejto rubrike Adriana Ferenčíková v príspevkoch *Prší, prší, len sa leje a Hrmelo, pršalo a peruňi bili* (porov. Kultúra slova, 1992, č. 11 – 12; 1994, č. 3).

Lienka nebola jediným živočíchom, ktoré svojím správaním slúžilo ľuďom pri prognóze počasia na najbližšie obdobie. Dnes by sa odborné hovorilo o veľmi krátkodobej predpovedi alebo o krátkodobej predpovedi. Niektoré z týchto živočíšnych prejavov sme skutočne iba pozorovali (či pozorujeme) zrakom alebo sluchom, iné pocítíme, dá sa povedať, na vlastnej koži.

V Liptovskom Hrádku, keď *ouce bliakajú, bude pršať*, v Martine nad Žitavou pri Zlatých Moravciach zasa vedia, že *bude pršať*, keď *čížiki spievajú*. V Dlhej Lúke pri Bardejove, keď *kaňa grafči, pita diždža* a v Krivanoch pri Sabinove *vilha špiva na dišč*. Na iných miestach, keď *somáre ručia, premení sa čas* (APZ, X/265) alebo keď *kačky hľadzá do trúby a sýkorky piščá*,

¹ Citované doklady z knihy *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* uvádzame v publikovanej (pospisovnenej) podobe, ostatné nárečové doklady sú uvedené vo vernej čitateľskej (zjednodušenej) fonetickej transkripcii, ktorá sa používa v Slovníku slovenských nárečí.

bude pršať (APZ, XIII/151). Krásne je zvukomalebné predpovedanie budúcej pršky alebo hneď dažďa vyjadrením *pinka pýta piť* (APZ, XII/163).

Nie vždy boli dôležitým ukazovateľom akustické prejavy zvierat. Ľudia pozorovali aj ich správanie a podľa neho usudzovali, či sa blíži dažď. Nie na každom mieste sa dalo zistiť, že *bociany sa tárajú, bude špatný čas* (APZ, XIII/149). Častejšie sa ľudia stretali s inými druhmi vtáctva. Lastovičky sú predsa len bežnejšie pozorovateľné a to sa hneď odráža i v rozšírenosti frazeologickej jednotky na väčšie územie. Blízky príchod dažďa signalizoval ich let: *kod' lastoviški nisko liecú, buďe padat'* (Muráň pri Revúcej), *lastovičky ponad samú zem lietajú* (APZ, XIII/154), *lastovički nisko lítajú, bude pršať* (Zvončín pri Trnave).

Najľahšie sa dala pozorovať hydina, tá bola vari na každom dvore, nuž sa vedelo, že *sliepki sa ošívajú, bude pršať* a istotne nie iba v Brodskom pri Skalici, odkiaľ je tento doklad. V Košťanoch nad Turcom, keď *sa sliepki ošipujú, buďe pršať* a v Mošovciach, ak *sliepki išli fčaz na pánti, buďe pršať*. O blízkosti dažďa svedčí aj to, keď *sa sliepky oberajú* (APZ, XIII/167). Frazémy *dlho buďe pršať, ke_ ca hid váľä f prachu* (Krivá DK), *kohúti sa nadrăpujú, buďe pršať; kohúti spievajú, čas prechodí; modz găgotu – buďe dášť* spolu s ďalšími zachytil Anton Habovštiak v knihe *Oravci o svojej minulosti* medzi prísloviami, porekadlami a pranostikami motivovanými hydinou z obcí Dlhá nad Oravou, Krivá, Nižná nad Oravou a Podbiel.

Pozorovať správanie zvierat a iných živočíchov už nie je také bežné, najmä v mestskom prostredí. No muchy sú všade a dodnes sú pred dažďom dotieravejšie ako inokedy. Tak sa v Mošovciach pri Martine vraví *lapki štípu, buďe pršať*, pričom *lapki* sú v Turci a na západnom Slovensku drobné mušky. Aj keď to, že ak tie väčšie *muchi ščípu, bude pršať*, vám potvrdia z vlastnej skúsenosti nielen vo Vištuku pri Modre, ale aj na iných miestach. Aj také užitočné tvory, ako sú včely, reagovali na prichádzajúci dažď podráždene. To však vedeli skôr včelári a veta *pre_ dožd'om, kod má it'i duoš, tode sa čele eduvatej, pichaju* z Čeloviec pri Modrom Kameni nie je frazeologickou jednotkou, iba konštatovaním pozorovaného faktu.

Predpovedanie počasia nesúviselo iba s pozorovaním živočíšnej ríše. Rovnako si ľudia všímali rôzne atmosférické javy a aktuálne počasia, v ktorom sa často objavovali signály nastávajúcej zmeny alebo naopak stálosti počasia. Niekedy to bolo jednoduché, obloha bola zatiahnutá, bolo *zatáhnu-*

té nebo na děšč (Dúbravka, časť Bratislavy) a podľa teploty a vlhkosti, na ktorej zistenie neboli potrebné ani meracie prístroje, každý videl, že *už dižďu nohi visia* (Rimavská Píla pri Rimavskej Sobote), *děždžu už visá nohi* (Zvončín pri Trnave). Takisto bolo a je známe, že keď *je dušno, bude pršať* (Hlboké pri Senici). Ferdinand Buffa v knižke *Zo severošarišskej frazeológie* uvádza, že v Dlhej Lúke pri Bardejove *še dišč zaklada* alebo *uš pachňe za dižďem*, jedno i druhé značí, že bude pršať. Tu pripomíname, že slovo *pachnuc* má na východnom Slovensku význam „voňať“ (podobne ako v ruštine). Aj valiace sa tmavé až čierne mračná – *húle* – veštili blízky dažď: *Idú húle, budze pršac* (Papradno PB). Takýchto tmavých mračien sa niekedy naozaj hodno báť. To sa prejavilo pomenovaním *bubák*, ktoré na Záhorí a v trenčianskych nárečiach expresívne označuje čierny mrak: *Jakí bubák ide, bude pršať* (Brodské pri Skalici). – *Jaké bubáki idú od Marikovej, celé čierňavi* (Prosné pri Považskej Bystrici). – *Na západe vistupujú bubáci* (Bošáca pri Trenčíne). Keď už sme sa odklonili od frazeológie, spomeňme aj ďalší typ oblakov, z ktorých zvyčajne zapršalo: *čiernava ide, bude dobre pršať* (Valaská Belá pri Prievidzi). To, že *sa chistá pršať* (Bošáca pri Trenčíne), je jasné, keď *sa chmúri* (Mošovce pri Martine), *še chmuri* (Dlhá Lúka pri Bardejove), *še chmari* (Janov pri Prešove), takisto, keď *se mračí* (Kameňany pri Revúcej), *oblačí še* (Sabinov), *chupazďi sa* (Čičmany pri Žiline), *gubačí sa, chubolí sa, mračí sa na děšč* (Bošáca pri Trenčíne). Dôležitým znakom býva aj smer, z ktorého oblaky prichádzajú. *U sa chmari ot Choča, pride leja*, tak to je napríklad v Dolnej Lehote pri Dolnom Kubíne. Miesto, odkiaľ zvyčajne prichádzali dažďové mračná, ešte častejšie to, kde zvyčajne pršalo, sa nazýva *hnilí kút* (Trnava, Bánovce nad Bebravou): *Od hnilého kúta sa začína kundolit* (Bošáca pri Trenčíne). To potvrdzuje i doklad: *Z hnilého kúta najviac dažďa* (APZ, XIII/173). Jednoducho vždy, keď sa objaví na nebi *jakési děščové mračno, tuším zmokneme* (Skalica). Podobne sa usudzovalo na príchod dažďa podľa tvaru a navrstvenia mrakov: *ryby z oblakov sú na nebi* (APZ, XIII/166). Inokedy bolo vidno, že oblak nemá na to, aby z neho zapršalo, dostatok síl: *Takí oblak, to je nič, pršad nebude* (Dolná Súča pri Trenčíne).

Nie vždy sa však ten istý jav vykladal na rôznych miestach rovnakým spôsobom. V Hlbokom pri Senici *ket je svietué nebo a robá sa baránki, tedi nerádo prší*, rovnako v Bánovciach nad Bebravou *nebuđe pršaťi, baránki*

su na oblohe. No už v Dúbravke, *ked idú baránki, bude skoro pršať*. Keď sa obloha pokryla malými obláčikmi, bolo na to krásne vyjadrenie, ktoré máme doložené v Slovníku slovenských nárečí z obce Ľuboreč pri Lučenci *nebo sa mladí*. A. P. Záturecký zaraďuje vetu *nebo sa mladí* medzi príslovia o daždi (APZ, XIII/160), teda ho takisto chápe ako predzvesť dažďa.

Rovnako pozorne ako oblaky sa sledovali vodné plochy alebo kaluže vtedy, keď už pršalo, a podľa toho, čo bolo možné vidieť po dopade kva-piek, predpokladalo sa trvanie dažďa. V Hlbokom pri Senici *bude pršať, na vodze sa robia bubliny*, už v Brodskom pri Skalici *ket prší, robia sa na vodze bubénki*. Podobne v Turci *klobúčiki sa robia, bude ešte pršať* (Necpaly pri Martine), prípadne *klobúki sa robia, ešte bude pršať* (Turany pri Martine). *Klobúki* sú vlastne také isté bubliny, ako to bolo v predchádzajúcich dokla-doch. Slovo *luna* pravdepodobne poznáte vo význame poeticky pomenova-ného mesiaca. Možno už neviete, že ak sa valí *luna za lunou*, vtedy je reč o vodných vlnách, toto homonymum má ešte jeden význam, je pomenova-ním útvaru v podobe bubliny na vode, ktorý vzniká napríklad pri daždi. Tak je to aj v Pucove pri Dolnom Kubíne, *ke_ca luni robé na vođe, bude dlho pršať*.

Predzvesťou dažďa je aj hmlistý kruh okolo mesiaca: *miesiček je v ohra-dze, bude pršať* (Brodské pri Skalici), *mesiačik je ohradený; mesiačik má dvorec* (APZ, XIII/159). Inde sa na základe pozorovania tohto úkazu odvážili na odhad trvania daždivého počasia: *ked_e ohradení mesádz, bude za tri_nni pršať* (Rakovice pri Piešťanoch). V Blatnici pri Martine sa verilo, že dažde počas novu bývajú dlhotrvajúce, lebo *ked' na noví mesiac prší, bude prša_dza mesiac*, čiže počas celého mesiaca. Príslovie *ked' je mesiac horerožky, bude čas pekný, ked' dolurožky, bude dážd'* (APZ, XIII/157) upozorňuje na všeobecné tendencie striedania slnečného a daždivého počasia v priebehu mesiacov – v tomto prípade bolo treba brať do úvahy aj ročné ob-dobia. Rozprávkovo poetické sú frazémy oživujúce mesiac, slnko a hviezdy, ktoré mali takisto signalizovať nastávajúce počasie – daždivé aj slnečné: *mesiac sa umýva* (APZ, XIII/158), *slniečko sa odberá* (APZ, XIII/168), *ked' sa hviezdy čistia, bude jasno* (APZ, XIII/175), *slunko taki vlasi spuščelo fčera večar, to na diždž ukazuje* (Šariš). Slnko ukazovalo na zmenu počasia aj inak. V Návojevciach pri Topoľčanoch, keď *slnko veľmi pripaluje, bude dášť*, podobne v Čičmanoch, keď *sunko pripeká, póbede bude búrka*.

Zaujímavé sú aj všeobecné alebo lokálne predpovede počasia podľa vyparovania z hôr. Tie sú viazané na určité terénne podmienky, pretože tam, kde široko-dáľeko nie sú nijaké hory, bolo by ich ťažko uplatňovať. V Bobrovci pri Liptovskom Mikuláši *parí – bude pršať*, to potvrdzuje i Zátureckého zbierka: *parí – bude dažď alebo búrka* (APZ, XIII/161). Ten istý význam s použitím obraznosti môže vyzerat' napríklad takto: *Vrchy kúria, doliny budú zvrátať* (APZ, XIII/172). V tomto type sú aj lokálne predpovede s použitím konkrétnych pomenovaní vrchov: *od Roháčou sa kudlí, bude pršať* (Chlebnice pri Dolnom Kubíne); *Kriváň odvára, bude pršať* (Turany pri Martine); *Ked nat Stražu molhi, ta bude dišć padac* (Fintice pri Prešove). A. P. Záturecký zaradil k prísloviám o daždi doklad *líšky pečú* (APZ, XIII/155), podobné spojenie poznajú v Pitelovej pri Žiari nad Hronom, tam namiesto líšok *kukučki pečú*. Vo vedomí informátorky to má však znamenať koniec dažďa, hoci všetky ostatné doklady s vyparovaním z hôr boli predzvest'ou jeho začatia.

Dnešní študenti sa na fyzike učia, že čím sú látky hustejšie, tým rýchlejšie vedú zvuk, a jedným z dôležitých faktorov, od ktorých závisí rýchlosť šírenia zvuku, je teda aj vlhkosť vzduchu. A hoci to ľudia v minulosti nemerali, všimli si aj túto skutočnosť. Svedčí o tom veta z Pukanca pri Leviciach: *velmo počud' bátovskie zvoňi, bude pršať*. Bátovce sú od Pukanca vzdialené približne osem kilometrov.

Ďalším javom, ktorý mohol byť mimoriadne spoľahlivý, bola taká individuálna meteorologická stanica zabudovaná priamo do ľudského tela. Blížiaci sa dažď sa po prekročení istého veku hlási bolesťami, v lepšom prípade svrbením. Tak vznikajú individuálne predpovede, ktorých spoľahlivosť si môže každý overiť sám na sebe, a najbližšie okolie už vie, nakoľko presné je toto bolestivé „zariadenie“. Napriek ich častému výskytu a ustálenej forme sa tieto jednotky nepovažujú za frazeologické. Uvedieme niekoľko výpovedí na ukážku, hoci iste by ste vedeli doplniť aj ďalšie: *Tak mia začalo lámat f klúboch, bude zmiena, najskúr bude pršať, reuma to cíťi* (Skalica); *Lúpa ma kolenách, bude pršaťi* (Návojovce pri Topolčanoch); *Boľi ma chrbetnica, bude pršať* (Čičmany pri Žiline); *Srbé ma listi, bude pršať* (Chlebnice pri Dolnom Kubíne). *Listi* v doklade z Chlebníc by ste márne hľadali na stromoch, v poštových schránkach alebo v knihách, ale našli by ste v Slovníku slovenských nárečí heslo *lyst, lyst'* mužského rodu a *lysta, lystva* ženského

ho rodu, ktoré sa môžu vyskytovať i vo variantných podobách *lest'* a *vista* a znamenajú „lýtko“.

Pomerne znesiteľným a zväčša aj príjemným prejavom, ktorý ľudia znamenávali sami na sebe, bola únava, malátnosť, ospalosť: *Kot' sa šloveku barz drieme, bude d'išť padať*, to vám povedia napríklad v Muránskej Dlhej Lúke. Vtedy, keď *fur dešť pršal, ľudia malant'eli* (Stará Bystrica pri Kysuckom Novom Meste). A to bez ohľadu na to, ako sa veľmi zaujímavo a pekne vyjadrilo v Ploskom pri Revúcej, či *džišič padá na veršíki*, teda s prestávkami, keď *časom prší a časom je pekne* (Návojojce pri Topoľčanoch), alebo *miňi pršať ceuí deň* (Brodské pri Skalici). Takémuto dlhotrvajúcemu dažďu, ktorý padal na veľkej oblasti, sa hovorilo *krajinskí diéšč* (Rakovice pri Piešťanoch), *krajinskí d'išť* (Revúca). Inokedy iba *pár dážd'ou spadne* (Detva pri Zvolene), teda trochu spfchne; takýto slabý dažď sa v bratislavskom Lamači volal *májoví déšč*.

Dosiaľ sme sa usilovali udržať na pôde pozorovaní, nasledujúce vety patria skôr k predpovediam poverového charakteru. *Praj keť panne kropaja najpru na čelo, bude hrube pršať* (Kšinná pri Bánovciach nad Bebravou). Verilo sa, že *keď dievka lúbí poškrapki, bude jej na sobáš pršať* (Kostolné pri Myjave). Nuž dievčatá, ktoré chceli mať pri sobáši snečný čas, museli si dávať pozor a vyhýbať sa jedeniu *poškrabkov* – osúchov alebo bochníkov zo zvyškov cesta vyškriabaného z koryta či aspoň jest' ich bez veľkej chuti. Na okolí Trnavy a Hlohovca na zabezpečenie si *pekného času* na sobáš mali sa dievčatá vyhýbať tomu chutnému, chrumkavému jedlu, ktoré sa pripieklo pri zohrievaní na dne hrnca, nazývanému *prívar* alebo *priévar*. Inak sa mohlo ľahko stať, že sa povedalo: *Prší ím na svadbu, nevesta lúbila prívvari* (Červeník pri Hlohovci), *Prší jēj do svadbi, lúbila prívvari* (Zvončín pri Trnave).

Tu sa už dostávame od krátkodobých predpovedí k dlhodobým, ktoré siahajú cez niekoľko rokov alebo majú mať trvalú platnosť. Niekedy len ťažko posúdiť, nakoľko vychádzajú z pozorovaní a aký kus z nich je iba poverou. *Z ktorej strany* (toho roku) *najprv zahrní, stade bude v lete dážd' prichádzať* (APZ, XIII/174), v tomto prípade by mohla byť súvislosť s už spomínaným hnilým kútom. Takisto zo skúsenosti s dlhotrvajúcimi dažďami môže vychádzať príslovie: *Večerný host' nerád odchodí* (APZ, XIII/171).

Nasledujúce pranostiky sa viažu zväčša k náboženským sviatkom a me-
nám svätých, prípadne k jednotlivým mesiacom či ročným obdobiam. Podľa
nich sa i ľahšie pamätali. Cirkevné sviatky vždy boli dôležitou súčasťou ži-
vota nielen dedinského spoločenstva. Viacej informácií súvisiacich s chrono-
lógiou, kalendármi, s prevodom dátumov v historických listinách na súčas-
nú časomieru môžete nájsť napr. v publikácii Jozefa Nováka *Chronológia*,
ktorú vydala Univerzita Komenského v Bratislave v roku 2004. Dozviete
sa v nej i túto informáciu: „Po prijatí a rozšírení kresťanského kalendára sa
jeho sviatky – pevné i pohyblivé – postupne stali základným spôsobom chá-
pania i merania času plynúceho v jednotlivých rokoch. Nielen v cirkevnom,
ale aj v občianskom živote zohrávali úlohu dôležitých medzníkov, na ktoré
sa kladli termíny najrozličnejších úkonov v politickom a hospodárskom živo-
te, v súdnictve, v organizovaní verejného života i v súkromnej sfére“ (s. 58).
K tomuto typu pranostík možno zaradiť aj predpovede spojené s konkrétny-
mi poľnohospodárskymi prácami, ktoré takisto na tom istom území bývali
približne v rovnakom období. V tomto prípade je dôležité miesto, kde pran-
ostika vznikla, lebo jej prenesenie na klimaticky odlišné miesto narúša jej
platnosť. Meteorológovia by iste vedeli vysvetliť pravidelné striedanie daž-
divého, chladnejšieho a slnečného, teplejšieho počasia striedaním rôznych
prúdení nad Európou. Okrem známej Medardovej kvapky sa vie aj to, že *po*
Šechsvätich už bívá len takí plačliví čas (Šípkové pri Piešťanoch). To, že sa
tieto typy počasia striedajú, vyjadruje frazéma: *keď nepršalo na kopy, bude na*
snopi (Blatnica pri Martine). Značí, že ak sa práce so senom robili za dobrého
počasia, žatva bude daždivá. Predpoveď suchého roku sa viaže k Veľkému
piatku: *keď na Veľkí piatok prší, bude žižňiví rok* (Detva pri Zvolene), *Veľkí*
pétoť d'žďiví, bívá rog žižňiví (Muránska Dlhá Lúka pri Revúcej).

Mnohé predpovede súvisiace s daždivým počasím boli predzvesťou nie-
len budúceho charakteru počasia, ale často signalizovali nastávajúcu úro-
du, mohlo ísť o konkrétne plodiny, ale aj všeobecne o predpoveď úrodné-
ho či neúrodného roku. Napríklad *na Jakuba keď prší, dobre sa krumple*
viažu (Detva pri Zvolene) – teda daždivý júl je predzvesťou dobrej úro-
dy zemiakov. Etnograf Pavol Markech v týždenníku Kysuce² v príspevku

² e-Kysuce, štvrtok, 31. júl 2008

http://www.e-kysuce.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=4008&Itemid=144

Časy sa menia uvádza pranostiku platnú práve na Kysuciach: *Ked' prší na Mateja, bude dosť zemiakov*. V súčasnosti pripadá meno Matej na 24. februára, takisto podľa staršieho liturgického kalendára sa pripomínal svätý Matej 24., v priestupných rokoch 25. februára a k jeho menu sa viažu viaceré pranostiky. Na ukážku aspoň dve: *Matej ľady láme, ak ich nachodí; ak ich nenájde, teda ich narobí* (APZ, XIII/147), variantov je viacero, napr. v nárečovej podobe zo Slepčian pri Zlatých Moravciach znie *Maťej ladi láme a keď ih ňenájďe, tag ih narobí; Valent* (14. februára) *žení vtáčence, Matej im rozdáva pišťalky* (APZ, XIII/146). A podľa nich je zrejmé, že sú spojené s februárovým sviatkom. Podľa terajšieho liturgického kalendára je sviatok sv. Mateja 14. mája. Okrem apoštola Mateja má svoje miesto v liturgickom kalendári aj sv. Matej z Beauvais, konkrétne 27. marca. Prečo spomíname tieto dátumy? Na nich vidíte hneď dve dôležité veci. Niektoré pranostiky viažuce sa ku konkrétnym menám svätcov sa môžu zdať neplatnými a načisto bez zmyslu práve pre zmeny v kalendári, neistotou, ku ktorému dátumu či obdobiu roka sa viažu. V už spomínanej *Chronológii* J. Nováka takisto nájdeme potvrdenie tohto faktu. Uvádza, že mnohé sviatky sa svätili a svätia v ten istý deň už po celé stáročia, ale mnohé v rozličných obdobiach a v rozličných oblastiach (diecézach) pripadli na rôzne dni. A tak ľahko môžeme zatradiť pranostiky a odsunúť ich do ríše nespoľahlivých veštieb preto, že nemáme dostatok poznatkov. Takisto potvrdzujú to, že pranostiky platia na svojom mieste, v danom regióne, pretože klimatické podmienky na severe Slovenska sú iné ako na jeho juhu, na Záhorí je to inak ako, povedzme, na Východoslovenskej nížine a podobne. Obidva tieto fakty sa spomínajú aj v príspevku *Meteorológovia posielajú pranostiky do minulosti*³. To by však ich platnosti až tak neškodilo. Horšie je to s tretím faktorom, ktorý je tam uvedený – s klimatickými zmenami. Tie nám naozaj môžu narobiť ťažkosti nielen s platnosťou pranostík.

Daždivé počasie sa v širšiej oblasti nazýva aj *bruda*. V Ovčom pri Prešove poznajú pranostiku *bruda na Marcina, budze veľka zima*, jej význam ani netreba vysvetľovať.

³ Stanislava Harkotová, 3. 8. 2009

<http://aktualne.centrum.sk/domov/zdravie-skolstvo-spolocnost/clanek.phtml?id=1187440>

Veľmi cenený bol májový dážď: *Májoví dážď viacej stojí ako Viedeň* (APZ, XIII/17), lebo *májoví deščiček – po groši chlebiček* (Skalica), čo značí, že bude dobrá úroda. Môžeme uviesť aj ďalšie pranostiky, ktoré to potvrdzujú: *Marec suchý, apríl mokrý, máj studený dáva rok úrodný* (APZ, XIII/8); *Suchý marec, mokrý máj, bude žitko ako háj* (APZ, XIII/19); *Suchý marec, studený apríl, mokrý máj, bude v stodole raj* (APZ, XIII/10); *V apríli prší na raž, v máji na pšenicu, v júni na jačmeň* (APZ, XIII/13). Preto v Bošáci pri Trenčíne vraveli: *V máji abi palica pasciérovi aňi ňeosichala*. O tom, že dážď v máji pomáha dobrému rastu, svedčí frazéma z Pukanca pri Leviciach: *májoví dášť, vlasi po pás*.

Všetkého však veľa škodí. Dážď bol na jednej strane potrebný a žiadaný, na druhej strane neprišiel vždy vhod. Okrem potrebnosti vlahy pre plodiny vítali ľudia upršané počasie aj ako oddychový čas. Preto sa daždivému dňu, keď sa nedalo robiť na poli, v Pukanci žartovne hovorilo *gazdouskí sviatok*. A to bol takisto dôvod, prečo sa vravelo: *Keť prší, majú husi ňed'eľu* (Krivá pri Dolnom Kubíne).

Vítaným nebol iba dážď, ktorý popolieval polia a záhrady. Ľudia sa usilovali zachytiť si dažďovú vodu a využiť ju aj na iné účely, nielen na neskoršie polievanie, lebo *džždžová voda je dobrá na umívania* (Nandraž pri Revúcej). A v Brestovanoch pri Trnave *si dziévcence umívali vlasi džždžovej vode*, čo malo prospieť kráse a kvalite ich vlasov. Dažďová voda – inak aj *dáždnica, deščovica* (Brezová pod Bradlom), *dážďica* (Mikolčany pri Revúcej), *dážďovica* (Mošovce pri Martine), *děžďovica* (Chocholná pri Trenčíne), *d'žd'ovica* (Muránska Lehota pri Revúcej), *dážďovnica* (Bánovce nad Bebravou), *diždžofka* (Spišský Štvrtok pri Levoči) – sa často využívala na pranie. Svedčia o tom doklady zo Slovníka slovenských nárečí: *Račieť právam v deščovici, tá je makšia* (Brezová pod Bradlom); *Na praňi je dobrá deščúfka* (Brodské pri Skalici); *Na rajbaňe sebe nalapem diždžofki do šafl'a* (Spišský Štvrtok pri Levoči); *Mosím nachitať deždžovice na praňie* (Chocholná pri Trenčíne).

No ak bolo treba robiť na poli a prišiel do toho dážď, vtedy v Pukanci hovorili inak, lebo vtedy začalo *pršať do miheľa*, a to veru nebolo vítané ani v priamom, ani v prenesenom zmysle. *Mihel'* je totiž remeselnícka dielňa. Zle bolo, ak *bul diždžovni čas, ta še ňedalo košic* (Nižná Šebastová pri Prešove). Mnohí si povzdychli alebo zalamentovali: *Jaj, planá žätva*,

furd džíždžóno (Sirk pri Revúcej). Vtedy už ľudia ledva čakali, kedy prestane *dáždiť*, ako sa síce zriedkavo, ale veľmi pekne povedalo napríklad v Mošovciach pri Martine namiesto slovesa *pršať*. Sloveso *daždiť* zachytáva aj Historický slovník slovenského jazyka v dvoch významoch, prvý význam je takisto „pršať“, ten druhý je „dopúšťať dážď“. Jedným zo signálov konca dažďa je *dúha*. *Dúha vodu pije, už nebude pršať* (Rozbehy pri Senici); *Po dážďu dakedi duha vodu pije* (Dlhá Lúka pri Bardejove). Pre tento krásny úkaz je v Slovníku slovenských nárečí zachytená ešte jedna lexéma, ktorá sa vyskytuje v šarišskom nárečí a ukazuje sa v nej súvis s predchádzajúcou frazémou – vo Vít'azi pri Prešove po daždi *še pokazala pijava*.

Na stránke Slovenského hydrometeorologického ústavu v odpovedi na jednu z najčastejšie kladených otázok, ktorá sa týka spoľahlivosti predpovedí počasia, je aj táto vetička, ktorá dýcha pokorou: „Nik na svete nevie, aké počasie naozaj bude...“⁴ To si uvedomovali aj tvorcovia a používatelia pranostik. Sami mali dostatok skúseností s tým, že nikto na svete nie je pánom počasia a všetky predpovede sú predsa len neisté. Aj táto múdrosť sa odrazila vo frazeológii a sprostredkované i v názve tohto príspevku. Posúďte sami: *Povedala Mila, že bude chvíľa, povedal Krška, že bude prška* (APZ, XIII/182), alebo *Na dvoje baba hádala, alebo bude dážď pršať, alebo bude pekne* (APZ, XIII/181). Preto sa hovorilo aj *kalendár – tárandár* (APZ, XIII/179).

Dosť už bolo toho dažďa, hoci sme ani zďaleka nevyčerpali bohatstvo pranostík a frazeológie, ktoré s ním súvisia. Na záver chceme spomenúť zopár zaujímavých frazeologických jednotiek, v ktorých sa dážď síce spomína, ale dobre viete, že nie všetko, čo sa leje, musí byť len voda.

Hoci sa vedelo, že *po daždi býva blato* (APZ, II/380), možno neviete, čo by to mohlo znamenať. Táto frazéma sa nachádza u A. P. Záturreckého medzi porekadlami a úsloviami o opitosti. Nuž ak sa dakoho spýtajú: *Bol tam veľký dážď, odkiaľ si prišiel?* (APZ, II/443) alebo ak v Košťanoch nad Turcom pri Martine položia otázku: *Vari pršalo, pán T.?* – budeme vedieť, že oslovený si viacej vypil, ako mu bolo prospešné, a ten, kto sa pýtal, chcel si s ním tak trošku zažartovať.

⁴ <http://www.shmu.sk/sk/?page=482#q24>

Aj v tomto prípade, aj v tých, ktoré sa týkali bežných *dažd'ov* a *lejí* – najmä ak už trvali prídlho a spôsobovali škody – čaká sa s nádejou na zmenu: na *dobria šasi* (Brusník pri Revúcej), na *krajšie čase* (Grinava, dnes časť Pezinka), aby *sa* už konečne *vybralo na čas*, *vychvílilo sa* (APZ, XIII/190, 191), aby *sa dalo na časi* (Bošáca pri Trenčíne). Slniečkovú tému si však necháme na inokedy.

ROZLIČNOSTI

Vzor matkin v súčasných Pravidlách slovenského pravopisu a fungovanie tohto slova v jazykovej praxi

V súčasných Pravidlách slovenského pravopisu (3., upravené a doplnené vyd., 2000) sa v kapitole *Prehľad skloňovania a časovania* pri prehľade skloňovania prívlastňovacích prídavných mien (s. 122) uvádza ako vzor nielen skloňovanie prívlastňovacích prídavných mien typu *otcov* (*otcova, otcovo*), ale aj skloňovanie prívlastňovacích prídavných mien typu *matkin* (*matkina, matkino*). V tejto súvislosti sme dostali otázku, prečo sa v citovaných Pravidlách slovenského pravopisu ako vzor uvádza aj skloňovanie prívlastňovacích prídavných mien typu *matkin* (*matkina, matkino*), keď v gramatikách a učebniciach sa takýto vzor zvyčajne neuvádza.

Prívlastňovacie prídavné mená od životných podstatných mien mužského rodu sa tvoria príponami *-ov, -ova, -ovo*, napr. *otec – otcov, otcova, otcovo, Ján – Jánov, Jánova, Jánovo*, od podstatných mien ženského rodu sa tvoria príponami *-in, -ina, -ino*, napr. *matka – matkin, matkina, matkino, Erika – Erikin, Erikina, Erikino*. Pri oboch typoch prívlastňovacích prídavných mien sú rovnaké pádové prípony (napr. *otcov-ho, matkin-ho*), preto sa v mnohých gramatikách uvádza jeden vzor pre obidva typy prívlastňovacích prídavných mien, a to vzor *otcov* (v ženskom rode *otcova*, v strednom rode *otcovo*), a iba v zátvorkách sa za slovom *otcov* uvádza aj slovo *matkin*, neuvádzajú sa však všetky pádové tvary slova *matkin*. Tak je to okrem iného aj v kolektívnej práci *Morfológia slovenského jazyka* z r. 1966, ktorá je zatiaľ základnou príručkou venujúcou sa tejto problematike, ale aj vo vysokoškolských učebniciach *Súčasný slovenský spisovný jazyk – Morfológia* z r. 1983 od J. Oravca, E. Bajzíkovej a J. Furdíka, *Slovenský jazyk a sloh pre poslucháčov učiteľstva I. stupňa základnej školy* z r. 1986 od J. Findru, G. Gotthardovej, J. Jacka a E. Tvrdoňa a v staršej práci *Slovenská gramatika* od E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca (porov. 4. vyd. z r. 1963). V Pravidlách

slovenského pravopisu z r. 2000 sa v prehľade skloňovania prídavných mien zámerne osobitne uviedlo aj skloňovanie privlastňovacích prídavných mien typu *matkin*, *matkina*, *matkino*, aby sa tak vyšlo v ústrety mnohým používateľom slovenčiny, ktorým robí problémy pravopis prídavných mien tohto typu, konkrétne písanie mäkkého *i* v príponách *-in*, *-ina*, *-ino* najmä po tvrdých spoluhláskach *g*, *k*, *h*, *ch*, ako je to v prídavných menách typu *strigin* (od *striga*), *učiteľkin* (od *učiteľka*), *mátohin* (od *mátoha*), *macochin* (od *macocha*), ale aj v tvare nominatívu množného čísla typu *matkini synovia*.

O tom, že mnohým používateľom slovenčiny robí problémy správne písanie privlastňovacích prídavných mien typu *matkin* nielen v základnom tvare, t. j. v nominatíve jednotného čísla, ale aj v iných pádových tvaroch, môžeme sa presvedčiť na internete, na rozličných webových stránkach. Na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov na pravopisne chybné tvary privlastňovacieho prídavného mena *matkin* v základnom tvare, ale aj v iných pádových tvaroch, ako ich nachádzame na internete, a to aj na webových stránkach, pri ktorých sa predpokladá, že by autori uverejnených textov mali ovládať pravopisnú problematiku uvedeného privlastňovacieho prídavného mena:

Výskumy dokázali, že dieťa je teraz schopné rozoznať matkyn hlas. [referaty-seminarky.sk/vznik-a-vyvin-noveho-zivota] – *Tolko ho prehováral, obmäčoval, nakoniec mu ukázal matkyn zápis, že je odpadlík od cirkvi a komunista.* [referaty-seminarky.sk/dominik-tatarka-farska-republika] – *Mám jednu sestru, ktorá dedila po otcovi polku domu a ja mám druhú polovicu dediť po matkynej smrti...* [www.porada.sk] – *Starý otec z matkynej strany bol Nemec, ale to bolo všetko čo vedel.* [fataliti.blog.sector.sk/zivotopis_nirvany.htm] – ... z matkynej strany [webslovník.zoznam.sk] – *Suze je inak normálna 16-ročná stredoškôľáčka, ktorá sa musí vyrovnávať s matkynou svadbou, prírastkom troch nevlastných bratov, sťahovaním z New Yorku...* [www.eugenika.vasadomena.sk] – *Dosť často sa však v rodine vyskytujú žaludochné vredy (matka, dedko, matkyny bratia).* [www.gastroenterolog.com] – *A Dorka sa bez odporu riadi matkynými pokynmi, pričom malý Tomáš stále viac dobieha, viac pobehuje, je čoraz viac nazlostenejší z toľkého čakania.* [baratno.com/sk] – ... *matkiny rodičia (tá sa už narodila v Kanade) pochádzajú z obce Likavka (pri Ružomberku)* [Internet: Slováci v Kanade pred nežnou revolúciou. 5. časť] – *Aby ho nemohli matkiny vojaci stopovať, prikul koňovi na*

opak podkovy. [Internet: Krug Peruna – Raslavkameň] – *Postupne pribúdajú ďalšie obeť, matkiny vrahovia ubúdajú*. [Internet] – *Matkiny rodičia bránili i svojej druhej dcére Kataríne, aby chodila s chudobnejším chlapcom ako bola ona*. [Internet: Niečo zo života mojej rodiny a známych. Kapitola II]

Na internetových stránkach môžeme nájsť aj takéto príklady na používanie pravopisne nesprávnych tvarov prívlastňovacích prídavných mien typu *matkin: slúžkyn syn, učiteľkyn hlas, upratovačkyn výtvor, Ol'gyn zať, Hedvigyn psychoanalytik, macochyn koláč* atď.

Ukazuje sa teda, že uvádzanie všetkých pádových tvarov vzorového slova *matkin* (*matkina, matkino*), teda tvarov v mužskom rode N *matkin – G matkinho – D matkinmu – A matkinho/matkin – L matkinom – I matkiným*, v ženskom rode N *matkina – G matkinej – D matkinej – A matkinu – L matkinej – I matkinou*, v strednom rode N *matkino – G matkinho – D matkinmu – A matkino – L matkinom – I matkiným*, v množnom čísle v mužskom rode pri životných podstatných menách N *matkini – G matkiných – D matkiným – A matkiných – L matkiných – I matkinými*, v množnom čísle v mužskom rode pri neživotných podstatných menách, v ženskom a strednom rode N *matkine – G matkiných – D matkiným – A matkine – L matkiných – I matkinými* v súčasných Pravidlách slovenského pravopisu ako v základnej kodifikačnej príručke v oblasti pravopisu má so zreteľom na jazykovú prax svoje opodstatnenie. Používateľ základnej pravopisnej príručky, ktorý si nie je istý, či má v jednotlivých pádových tvaroch slov typu *matkin* napísať mäkké *i* alebo tvrdé *y*, má tak možnosť priamo si overiť správne písanie jednotlivých tvarov.

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

Pätnásť ročníkov súťaže v prednese kresťanskej poézie a prózy

Od r. 1996 ožívajú priestory jednej základnej školy v bratislavskej Petržalke každoročne aj v sobotu okolo sviatku sv. Jozefa, spolupatróna tejto školy. Učitelia a žiaci Základnej školy Svätej rodiny v Bratislave vítajú vo svojej budove kolegov a spolužiakov z celého Slovenska, aby sa s nimi podelili o poznatky a skúsenosti z oblasti recitovania, zasúťažili si v prednese poézie a prózy a strávili spolu deň naplnený bohatým programom. Hlavnou organizátorkou podujatia je M. Markechová, od r. 1999 riaditeľka usporiadateľskej školy, organizačný tím tvoria vždy viacerí pedagógovia a tajomník školy.

Recitačná prehliadka *Slovom o Tvojej láske* sa v prvom ročníku začala ako súťaž bratislavských základných cirkevných škôl (v r. 1996 sa na nej zúčastnilo 30 súťažiacich zo 6 škôl), ďalšie tri ročníky bola diecéznou súťažou (s účasťou v priemere okolo 50 súťažiacich z 10 – 15 škôl), v súčasnosti (od r. 2000) ide o celoslovenskú súťaž registrovanú Ministerstvom školstva Slovere republiky. Najčastejšími návštevníkmi sú žiaci a pedagógovia zo základných škôl v Nitre, Trnave, Sečovciach a Zlatých Moravciach. V posledných ročníkoch sa na nej zúčastňuje už vyše 80 súťažiacich z takmer 30 škôl, najviac, 90 žiakov, sa predstavilo na 14. ročníku v r. 2009. Osobitnou kategóriou umeleckej tvorivosti detí je výtvarná súťaž, ktorej výsledky sa zverejňujú v priestoroch Základnej školy Svätej rodiny v čase konania recitačnej prehliadky. Výtvarných prác na zadané témy býva prihlásených podstatne viac ako recitátorov (v priemere okolo 200, v r. 2006 ich bolo až 450) a svoje diela v tejto súťaži prezentujú aj žiaci zahraničných škôl, naposledy z dvoch škôl z Českej republiky.

Súťaž v prednese poézie a prózy *Slovom o Tvojej láske* prebieha v dvoch vekových kategóriách (mladší žiaci, starší žiaci) a v každej kategórii osobitne v poézii a v próze. Kým v prvých ročníkoch najmä v I. kategórii domino-

vali *Modlitbičky* M. Rúfusa, postupne sa výber autorov a textov rozširoval a spestroval. M. Rúfus síce ostal najrecitovanejším autorom, ale konkurujú mu aj ďalší domáci básnici a spisovatelia, najmä L. Feldek, D. Hevier, T. Križka, M. Rázusová-Martáková, D. Pastirčák, S. Veigl. Vo výberoch sa objavujú aj texty P. O. Hviezdoslava či A. Plávku. Spomedzi zahraničných autorov žiaci radi recitujú A. de Saint-Exupéryho, B. Ferrera, M. Quista. Pozornosť detí počas súťaže, prirodzene, upútavajú i porotcovia, a keďže často sú medzi nimi známi autori s textami vhodnými pre školský vek, aj stvárnenie ich tvorby prispieva k obohateniu celej súťaže.

Hlavnými patrónmi odbornosti jednotlivých porôt boli od prvých ročníkov jazykovedci a rozprávkari A. Habovštiak, K. Habovštiaková a rozhlasový režisér V. Rusko, striedali sa básnici a spisovatelia M. Chuda, P. Prikryl, P. Farkaš-Žiška, recitátorka a vysokoškolská pedagogička E. Žilineková, ako aj viacerí herci. Ich prítomnosť okrem „tichého“ hodnotenia mladých recitátorov v zákulisí zborovne využívali organizátori aj pri záverečnom slávnostnom odovzdávaní cien, počas ktorého hlavní porotcovia mali možnosť prakticky predviesť svoje recitátorské majstrovstvo, ale aj súhrnne zhodnotiť priebeh konkrétneho ročníka súťaže či poskytnúť cenné individuálne rady. V programe boli vždy zahrnuté aj rôzne sprievodné akcie, najčastejšie vystúpenie tanečného divadla ATAK, ktorého členmi boli zo začiatku zväčša bývalí žiaci Základnej školy Svätej rodiny.

Ako členka poroty sa na niekoľkých ročníkoch súťaže *Slovom o Tvojej láske* zúčastnila autorka príspevku a je rada, že aspoň takto môže oceniť jednak vysokú úroveň organizácie spojenú so skutočnou rodinnou atmosférou počas prípravy aj priebehu súťaže, jednak prácu desiatok učiteľov so svojimi žiakmi, ale neraz i rodičov, ktorí sami učia svoje deti umeniu vnímať a prezentovať slovo v jeho vlastnom význame i v širšom kontexte. Je naozaj obdivuhodné, ako viacerí učitelia rok čo rok prichádzajú často z veľkej diaľky so svojimi žiakmi, ktorým venujú hodiny a dni voľného času, aby sa nielen prezentovali v recitačnom umení, ale sa aj mohli navzájom inšpirovať vo výbere textov a ich spracovaní. Iste, nie všetky výkony sú bezchybné (problémy robí spodobovanie, rytmus, pauzy, intenzita hlasu a pod.), ale dôležité je, že deti aj učitelia či rodičia si vedia nájsť čas na čítanie, na prácu s textom, na krásu a jej vnímanie. Počas pätnástich ročníkov súťaže sa ich tu vystriedalo takmer tisíc (presne 966 súťažiacich) a každý účastník bol

ocenený nielen vecnou cenou v podobe hodnotnej knihy, ale aj zaslúženým potleskom a radosťou z užitočne stráveného času. Mnohí recitátori sa na ťaž opakovane vracali. Osobitné poďakovanie patrí kolektívu organizátorov zo Základnej školy Svätej rodiny v Bratislave, ktorého členovia 15 rokov neúnavne poskytujú svoj čas i priestor na spoločné stretnutia so slovom a pri slove. Dúfame, že im tento elán vydrží a že aj ďalšie generácie mladých recitátorov poézie a prózy budú mať príležitosť predstaviť svoje dary a výsledky svojej práce i práce tých, čo ich nezištne pripravujú, na tejto celoslovenskej prehliadke.

Mária Šimková

Nespisovné vrstvy jazyka v pôvodnej tvorbe

[Juraj Šebesta: *Keď sa pes smeje*. Jaga 2008. 222 s.]

Pôvodná slovenská literárna scéna je pestrá, rozmanitá a objavná. Keď jej hladinu sčeri svieža, vtipná knižka z tínedžerského prostredia, je to veľký čitateľský zážitok pre všetky vekové skupiny. Hlavná postavaknižky *Keď sa pes smeje*, pätnásťročný Tomáš, je stredoškolač, vzdorovitý, občas bezočivý, sebakritický, neistý vo vzťahu k dievčatám, kamarátsky k priateľom, ironický a kritický k rodičom, zhovievavý a pozorný k starým rodičom, no predovšetkým bystro a citlivo zaznamenávajúci život okolo seba – problémy v škole, skraty v komunikácii s rodičmi, ich manželskú krízu, svoje prvé nespisovné pokusy v láske. Mnohé situácie rieši s humorom a ironickým odstupom, a keď už všetko zlyháva, je tu Žofka, malá jazvečička, ktorá mu svojou hravosťou a prítulnosťou pomáha zabudnúť na neprijemnosti a je dôležitým stmelujúcim členom rodiny.

Popri zaujímavom obsahu je na knižke osobité to, že autor používa rozličné vrstvy spisovného i nespisovného jazyka, podobne ako sme sa s tým už stretli v úsmevnej, mimoriadne úspešnej a trochu drsnejšej knihe Ľuba Dobrovodu *Ja, malkáč*. Juraj Šebesta si zvolil jazyk, ktorý zodpovedá súčas-

nému vyjadrovaniu mladých ľudí a rodinnému prostrediu, v ktorom protagonista vyrastá. Mládež sa vyjadruje mierne štylizovaným slangom, rodičia, príslušníci strednej vrstvy, spisovným a hovorovým štýlom, starí rodičia, pochádzajúci z Moravy, moravskou češtinou. Táto jazyková zmes však nepresahuje mieru únosnosti a dodáva knihe osobitný pôvab a svojrázny kolorit. Autor sám priznáva, že v slangovej rovine mu pomáhal syn a jeho kamaráti, „ktorých mal dobre odpočúvaných“. (Z rozhovoru uverejneného na internetovej stránke www.kultura.sme.sk).

V rámci členenia nespisovného jazyka na variety a semivariety sa slang, ktorým sa chceme zaoberať v tejto úvahe, zaraďuje medzi tzv. sociálne viazané semivariety (v praxi sa môžeme stretnúť aj s rovnocenným pojmom sociolekty). Majú podobu nespisovných pomenovaní realizovaných v uvoľnenom, neoficiálnom (primárne ústnom) styku ľudí spojených rovnakým pracovným prostredím alebo rovnakou sférou záujmov. Slúžia na potreby jazykovej komunikácie aj ako prostriedok vyjadrenia príslušnosti k istému sociálnemu prostrediu (sem patria subštandardné výrazy, profesionalizmy, slang a argot). Spomedzi rozličných druhov slangov je to práve mládežnícky slang, ktorý sa prejavuje veľkou dynamikou, invenčnosťou a vysokou mierou premenlivosti (módnosti). Pre verbálny prejav mladých ľudí je charakteristická túžba po originalite, snaha vyniknúť medzi rovesníkmi, dištančovať sa od tradičných hodnôt staršej generácie a vyjadriť kritický postoj voči svojmu najbližšiemu okoliu predstavovanému autoritou rodičov a školy. Na dosiahnutie tohto cieľa používajú teda slangizmy, výrazy alebo slovné konštrukcie vyznačujúce sa veľkou mierou expresivity, emocionálnosti aj „bežné“ nociónálne slová, ktoré metaforizáciou a metonymizáciou získavajú nový obsah a novú výpovednú hodnotu, ako aj polokompozitá s prefixoidmi typu *super-*, *extra-*, *mega-*, ktoré ľubovoľne pridávajú tam, kde cítia potrebu zintenzívniť daný obsah. Snaha po čo najstručnejšom vyjadrovaní (podmienená globalizáciou a používaním internetu) zasa vedie k používaniu anglicizmov, zrazenín a univerbizmov (jednoslovných výrazov nahrádzajúcich dvojslovné pomenovania). Oblasti, v ktorých sa mládežnícky slang najväčšmi realizuje, sú školské prostredie, sféra počítačovej komunikácie, oblasť športu, gastronómie a voľnočasových aktivít.

V spomínanej knihe sa stretávame s viac i menej bežnými slangovými výrazmi ako *profák*, *profka*, *nábožko*, *základka* (základná škola), *povinko*

(zoznam povinnej literatúry), *polročné smrtáky z matiky a z fyziky* (ťažké polročné testy), *výzo* (vysvedčenie), *časák* (časopis), *nočák* (nočný spoj), *žúrka*, *reštika*, *Mekáč* (McDonald), *gastráč* (stravný lístok Gastro), *posilka*, *kondička*, *bruška*, *kačák*, *polokačák* (v spojení *zakrádať sa kačákmi, polokačákmi* – chodiť, pohybovať sa na skrčených nohách ako kačica), *čunder*, *horskáč*, *cesták* (horský, cestný bicykel), *športák* (športové auto), *šutrovka* (jazero, ktoré zostalo po ťažbe štrku), *fajn točená zmrzka*, *exnúť Pepsi* (vypiť na dúšok, na ex), *Amíci* (Američania), *hysterčiť* (správať sa citovo neprimerane, hystericky), *ty kokos, ty brďo, týpek* (muž, chlapík, obyčajne používané hanlivo, výraz pochádza z češtiny), *kamo, pako* (hlupák), *špicová babenka* (atraktívne dievča), *slušačka* (slušné, dobre vychované, ale aj trochu nudné dievča).

Tu je potrebné konštatovať, že mnohé z týchto slangizmov (najmä zo školského prostredia) sú relatívne stabilné a používali ich aj predchádzajúce generácie.

Autor používa aj foneticky adaptované anglické slová (z oblasti počítačov, športu, gastronómie), hoci na tieto javy existujú slovenské ekvivalenty. Zrejme mu ide o to, aby dosiahol dojem vtípnosti, exkluzivity, originality a počítačovej zbehlosti, na ktoré si týmito výrokmí nárokuje rozprávač: *Čeknem dom z východu* (s. 144) – obzriem, skontrolujem; *Mastil som esemes* (s. 197) – posielal som veľa krátkych textových správ cez mobilný telefón, esemesiek; *Robko chce pokračovať v čete, Kubo skajpovať* (s. 204) – komunikovať na internete prostredníctvom písaného textu a telefonovať; *Paula vyzerá úžasne a som z nej perplex* (s. 37) – vyvedený z miery, zmätený (výraz uvádza Slovník nespisovnej češtiny, pôv. z nemčiny, ale toto slovo sa vyskytuje aj v angličtine); *Oči ma svrbia, vytáhané od telky. A to by som mal skenovať biológiu a geografiu* (s. 203) – preletieť a rýchlo sa naučiť; *Myslel som, že mi naši zakážu hrať komp* (s. 196) – hrať sa na počítači; *Stále s ňou randím a tak, snažím sa postúpiť do vyššieho levelu* (s. 50) – na vyšší stupeň; *Potom chcem ísť na bike* (s. 80) – na bicykel; *Ale aspoň som videl otca live* (s. 145) – naživo, osobne; [v Mekáči] *si strelíme big menu* (s. 74) – dáme si veľkú zostavu jedál podávaných ako celok; *vrazil si nagetky menu so sprajtom* (s. 110) – vyprážené kúsky kurat'a a nealkoholický nápoj Sprite (z angl. *nuggets* – hrudky); *začínajú útočiť záhorácke killery* (s. 144) – komáre (doslova zabijaky); *V pohode, sorry* (s. 76); *No comment, kokos* (s. 84).

Z lexikálnej stránky sú zaujímavé aj prípady zložených slov, ktoré hovoriaci v záujme ekonomiky vyjadrovania skrakuje o druhú časť, ktorá je každému známa, a preto si ju možno domyslieť: *Chichotal sa takým vysokým tenkým smiechom ako jasný psycho.* (s. 157) – psychopat; *Podlaha nejaké tisícročné zodraté lino* (s. 172) – linoleum.

Autor často siaha po expresívnych zdrobneninách, ktoré podčiarkujú emocionálnosť a spontánnosť hovorového prejavu: *Pozrel som si videjko a komiksy* (s. 48); *Nahodím kraťasy, tričenko Adidas* (s. 36); *Vzápätí dá nejakú tú melodijku na fujare* (s. 184); *Makáme do Malaciek na jeho starej škoduli* (s. 55); *Občas mi suchne nejaké to kilečko* (s. 16) – sto korún; *Nakupovala haluzné minibanánčky v takých tých trsíkoch* (s. 48). Silný citový vzťah hlavného hrdinu k sučke je vyjadrený deverbatívami ako *skákačka, lízajka, štekajka, ťuťulička, šušňavá hopsajda*. Slangizmy sa vyznačujú nesyntetickým tvorením a deformovanou štruktúrou, tak napr. adjektívum *haluzný* by malo byť správne utvorené ako *haluzový*, slová *video* a *melódia* nemajú adekvátne zdrobnenie.

Hlavný protagonistu často používa už niekoľko rokov veľmi frekventovaný slangový výraz *haluz* vo význame „niečo vymykajúce sa z bežného priemeru, zo zaužívaných zvyklostí, niečo zaujímavé, jedinečné, úžasné“, napr. *Je to haluz, cítiť silu v svaloch, prepletať nohami pomedzi chladivé priateľské stromy* (s. 124); *To je iná haluz, aké piruety dáva [Žofa], fakt nekecám* (s. 38); *Už som o ňom počul, ale vidím ho prvý raz. Extra haluz* (s. 184); *Občas si to aj zapíšem, nejaké haluzné slovo* (s. 21); *nakupovala haluzné minibanánčky* (s. 48), dokonca ho používa aj v podobe príslovky: *Haluzne ma zohrieva [sučka] svojou hladkou srsťou* (s. 69) vo význame „úžasne, veľmi príjemne“. V spojení *Žofa s haluzne skrčenými prednými nohami* (s. 51) možno príslovku chápať vo význame „neskutočne, neveriteľne“.

Šebestov text sa vyznačuje pomerne vysokou frekvenciou slovík *dať, dávať* v rozličných neštandardných spojeniach a významoch: *Koľko ľudí sa na tej myšlienke priživuje, dávam* (s. 71) – hovorím; *Počul som dobre? Fakt to dala ona?* (s. 44) – povedala; *dám kontru* (s. 166) – namietnem; *Robo vedľa mňa dáva brušáky* (s. 73) – robí brušné cviky; *Priplichtím sa k mame a dávam nenápadné reči* (s. 51) – trúsím nenápadné poznámky; *A tak sme dali reč o hudbe* (s. 185) – rozprávali sme sa; *Dávam [v reštaurácii] nejaký*

džús, nejaký broskyňový nektár (s. 76) – pijem; *Karči tak jemne dal tému peňazí za dom..., ale Marta ho hneď zrušila* (s. 116) – nadškrtol tému.

Autor často používa nespisovný výraz *mrťe* pochádzajúci z češtiny. Slovník nespisovnej češtiny definuje výraz *mrť, mrti/mrte*, ž., ako „najmenší kúsok niečoho, pôvodne odumreté tlejúce listie“ (Slovník nespisovné češtiny). Autor ho uplatňuje na miestach, kde chce emotívne zosilniť kľúčové substantívum vo funkcii príslovky *veľmi*: *Lucia je mrťe pekná* (s. 40); *mrťe divný film* (s. 89); *mrťe si zúfali z tej krivej podlahy* (s.190), alebo vo funkcii neurčitej číslovky *veľa*: *V škole by sa dalo mrťe nakradnúť* (s. 94); *Zase tam čosi stavajú, nejaké baraky, kde sa nasťahuje mrťe debilov s mrťe autami* (s. 121); *Napísal už tri správy. Mrťe práce, ty kokos* (s. 204), alebo vo funkcii prívlastku: *Mrťe deň, ty kokos!* (s. 177) v expresívnom význame „hrozný, zlý“.

V mnohých pasážach knihy nachádzame výrazné prejavy hovorovosti, ako napr. vo voľnejšom a menej starostlivom prepise artikulácie hlások, v zjednodušovaní dvojhlások, v tvrdej výslovnosti mäkkých spoluhlások (v písanej podobe to však možno rozoznať iba pri mäkkej spoluhláske *l*, prípadne pri častici *ne* používanej namiesto *nie* v doplňujúcej rečnickej otázke), napr. *Neberem mobil* (s. 177); *Chceš sa pozreť?* (s. 182); *Nechajme to, keď sa to samé vyriešilo, ne?* (s.150); *šúlať sa od smiechu* (s. 159) v písanej podobe *tvaroch* namiesto *tvaroh* (s. 182), v nerešpektovaní pádovej prípony *-o* v privlastňovacích zámenách stredného rodu, napr. *Neviem, čo povedať, vzhľadom na otcove bandero* (s. 179); *Bol som zvedavý na Nohavicove cédečko* (s. 89). Takisto je očividná absencia dvojhlásky *ó*, ktorá je nahradená dlhým *ó* alebo *ú*, spojka *ako* má podobu *jak*: *Ja to vidím celé jak omyl. Podľa mňa sa k sebe vôbec nehodíte* (s. 75); *dôležitý jak prezident Únie pestovateľov rajčín* (s. 171); *Pár spolužiakov dochádza z okolia, podľa mňa hrúza* (s. 97).

Pri slovesách sa stretávame s používaním nenáležitých tvarov, zrejme ide o autorský zámer na zvýšenie situačnej komiky: *Naposledy chodila s Oskarom, treba prezistiť* (s. 91) – nenáležitá slovesná predpona; *slalomujem medzi komármi* (s. 144) – ide tu o verbalizáciu slova *slalom* vo význame „kľučkujem“; *V rojoch ma klajú a tak hltavo sosákujú* [komáre], *že to počujem a mám z toho závraty* (s. 145) – nesprávne časovanie namiesto: *kolú* (čiže bolestivo pichajú) a *cicajú*. V prípade slovesa vo vete *Žofa sa vybruši-*

la a metala sa po zemi (s. 187) ide o okazionalizmus *vybrušiť sa* – ľahnúť si na chrbát a vystrčiť brucho v očakávaní hladkania.

Autor uvádza aj ďalšie nespisovné, subštandardné, lexikálne jednotky, ktoré sa používajú na zámerné odlišenie od spisovnej normy, majú širšiu komunikačnú platnosť a cudzí pôvod, napr. *cimra* (jednoducho zariadená izba), *prachy*, *prašule*, *bubáky* (peniaze), *dekovať sa* (rýchlo a potichu odchádzať, pakovať sa), *šprintovať do kolečka*, *lúzer* (kto nemá šancu na úspech, nič neznamená, niktoš; kto je trápny, nemožný), alebo spoločensky neprimerané, neslušné pomenovania označované ako hrubé: *žranica*, *grc* (jedlo), *mať v izbe bordel* (neporiadok), *drbe mu* (správa sa bláznivo, nevhodne). Na najvyššom tabuizovanom stupni nespisovných výrazov stoja vulgarizmy, autor ich však nepoužíva.

Keďže protagonistovi starí rodičia pochádzajú z Moravy, hovoria po česky a tento jazyk miestami preniká aj do jazykového prejavu rozprávača príbehu: *Cítim sa ako práškač* (s.77) – udavač; *Nič sa nedeje, tatino je v ču-du...* (s. 121) – zmizol, je v ťahu; *schlamstnúť párky* (s. 41) – zjesť, zhltnúť; *Žofka somruje chlieb s maslom a medom* (s. 57) – žobre o chlieb.

V štylistickej rovine sa v knihe stretávame najmä v dialógoch s prípadmi situačnej elipsy, ktorá je príznačná pre ústne jazykové prejavy, napr. *Si myslíš, že ťa nezvládnem? Že som zlaknutý, že si tak narástol? Si myslíš, že sa bojím ti jednu vraziť?* (s. 25); *Som si myslela, ale inak sú chutné [zákusky]. Ste mohli povedať, by som napiekla* (s. 15); *Sa mi páči, ako vie Babička zrušiť Lujzu* (s. 16).

Štýl románu písaného v prvej osobe je živý a emotívny, hlavná postava často komentuje udalosti, ktorým ťažko uveriť, dodatkom *fakt nekecám* alebo prejavuje údiv, začudovanie spojením *ty kokos, ty brďo*, napr. *Riadi ju Reného hlas, fakt nekecám. – Zdá sa, že má silné baterky, ty kokos* (s. 16). Autorovou zvláštnosťou je aj používanie nespisovnej častice *asiže* v nezvyčajnej pozícii – za výpoveďou vety vyjadrujúcej predpoklad blízky pravde alebo skutočnosti: *Pôjdem sa zakopať do záhonu asiže, aby som si aspoň chvíľu pospal* (s. 57); *... a ďalej četujem. S kým iným asiže, s Kubom* (s. 141); *kolená sa mi klepú jak klik-klak asiže* (s. 172).

Román Juraja Šebestu presvedčivým spôsobom zachytáva fenomén súčasného mládežníckeho slangu v pôvodnej slovenskej tvorbe. Na jednej strane potvrdzuje jeho kontinuitu so slangom predchádzajúcich generácií,

ale v oveľa väčšej miere prináša novú lexikálnu zásobu, silne ovplyvnenú globalizáciou, prienikom angličtiny (miestami až neželateľným) do všetkých sfér nášho života a prudkým nárastom internetovej virtuálnej komunikácie. Dôležité je však to, že toto dielo odráža súčasný živý jazyk mladých ľudí a je odrazom ich špecifického nazerania na svet. Román Juraja Šebestu sa pre svoje nesporné literárne kvality dostal do výberu desiatich najlepších kníh v súťaži *Anasoft litera* o najlepšie pôvodné slovenské prozaické literárne dielo knižne vydané v roku 2008.

Adriana Oravcová

SPYTOVALI STE SA

Potravový reťazec či potravinový reťazec? – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali otázku, ktoré zo slovných spojení *potravový reťazec*, resp. *potravinový reťazec* je vhodné používať na pomenovanie reťazca vytvoreného rastlinami, bylinožravcami (živočíchmi konzumujúcimi rastliny), mäsožravcami (živočíchmi konzumujúcimi bylinožravce alebo iné mäsožravce) a napokon živočíchmi, ktoré sa živia rozkladajúcimi sa organickými zvyškami.

Odpoveď na položenú otázku treba hľadať vo význame slov *potrava* a *potravina*, z ktorých sú vzťahové prídavné mená *potravový* a *potravinový* utvorené. Slovom *potrava* sa podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2000; ďalej KSSJ) pomenávajú „látky, ktoré organizmy prijímajú na svoju výživu“, kým slovom *potravina* sa podľa toho istého slovníka pomenúva „požívatina majúca výživnú hodnotu“, pričom *požívatina* sa definuje ako „látka určená na výživu človeka“. Podľa Malej slovenskej encyklopédie Beliana (1993) *potrava* sú „látky, ktoré prijímajú organizmy na svoju výživu“ a *potraviny* sú „požívatiny s výživnou hodnotou v prirodzenom stave alebo upravené rôznymi technologickými zásahmi bez škodlivých účinkov na výživu človeka“. V citovanej encyklopédii sa uvádza aj slovné spojenie *potravinový reťazec* so synonymným spojením *trofický reťazec* a s výkladom „prenos látok a energie v ekosystéme“ a s doplňujúcim výkladom „primárnymi producentmi sú zelené autotrofné rastliny, ďalšie v rade sú bylinožravé živočíchy – konzumenti 1. stupňa, a mäsožravé živočíchy – konzumenti 2. stupňa, posledné sú dekompozítory – živočíchy, ktoré sa živia rozkladajúcimi sa organickými zvyškami“. Z tohto pohľadu sa z jazykovej stránky ako vhodnejšie na pomenovanie uvedeného reťazca ukazuje slovné spojenie *potravový reťazec*, lebo napríklad niektoré rastliny sú síce pre človeka potravou, ale pre iné živočíchy, napr. pre bylinožravce, sú potravou, nie potravinou. Ak sa teda chce pomenovať reťazec vytvorený rastlinami, bylinožravcami, mäsožravcami a ďalšími živočíchmi, je vhodné vychádzať

zo slova *potrava*, ktorým sa všeobecne pomenúvajú látky určené na výživu živočíchov, nie zo slova *potravina*, ktorým sa pomenúva neupravená alebo upravená látka určená na výživu človeka. Slovné spojenie *potravový reťazec* sa uvádza aj vo štvrtom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka z r. 2003.

V jazykovej praxi sa môžeme stretnúť aj so spojením *potravný reťazec*, v ktorom je prídavné meno od slova *potrava* utvorené príponou *-ný*, teda prídavné meno *potravný*. Prídavné meno *potravný* ani Krátky slovník slovenského jazyka z r. 2003, ani posledné vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 2000 neuvádzajú, v týchto príručkách sa uvádza iba prídavné meno utvorené od slova *potrava* príponou *-ový*, teda prídavné meno *potravový*. Prídavné meno *potravný* však nájdeme v staršom Slovníku slovenského jazyka, v jeho treťom zväzku z roku 1963, doložené jediným slovným spojením *potravné články*, ktoré sa vykladá slovom *potraviny*. V kolektívnom diele Dynamika slovnéj zásoby súčasnej slovenčiny z r. 1989 sa na s. 177 konštatuje: „Možnosť utvoriť od jedného základu adjektíva pomocou rozličných formantov *-ový*, *-ný*, *-ský* je síce základom a podmienkou významovej špecializácie, 'samostatného života' rozličných adjektívnych podôb (porov. napr. kvalifikačné a vzťahové adjektíva *hlboký – hlbkový*, *hodnotný – hodnotový*; rozličné, resp. čiastočne odlišné vzťahové významy pri adjektívach *obvodný – obvodový*, *zberný – zberový*, *výstupný – výstupový*, *týždenný – týždňový* atď.), no často umožňuje aj existenciu variantných, prípadne čiastočne synonymných adjektívnych podôb, ako napr. *prívodový/prívodný kábel*, *stolové/stolné hrozno*, *konfliktová/konfliktná situácia*, *autostrádna/autostrádová krajina*.“ Z tohto aspektu sú teda možné obidve podoby slovných spojení *potravový reťazec* aj *potravný reťazec*. Napriek tomu sa prikláňame k uprednostňovaniu podoby *potravový reťazec*, a to aj so zreteľom na to, že súčasné kodifikačné príručky uvádzajú iba podobu prídavného mena *potravový* a že slovné spojenie *potravový reťazec* zachytáva citovaný Krátky slovník slovenského jazyka, ale najmä preto, že prídavné meno *potravový* je čisto vzťahové, kým prídavné meno *potravný* má podľa našej mienky aj kvalifikačný príznak,

Najmä v odbornej literatúre sa môžeme pri pomenovaní uvedeného reťazca stretnúť aj so slovným spojením *trofický reťazec*, v ktorom je prídavné meno *trofický* majúce pôvod v gréčtine a význam „týkajúci sa výživy, výži-

vový, potravový“. V textoch určených širokej verejnosti, v publicistických textoch a pod. je však vhodné používať slovné spojenie *potravový reťazec*.

Matej Považaj

Protiporezná vložka? – Slovenský výrobca pracovného ochranného oblečenia sa obrátil na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV s otázkou, ktoré z prídavných mien *protiporezný*, *protiporezový* je správne na označenie ochrannej vložky proti porezaniu motorovou pílou.

Obe prídavné mená *protiporezný* aj *protiporezový* nájdeme na webových stránkach napríklad v takýchto spojeniach: *protiporezný/protiporezový odev*, *protiporezný/protiporezové rukavice*, *protiporezná/protiporezová ochrana*, pričom pri prídavnom mene *protiporezný* sa často používa aj variant s dĺžkou v predposlednej slabike – *protiporezný*, ale dĺžka v slabike *-rez-* nemá opodstatnenie. Motiváciou pri tvorení oboch prídavných mien bolo predložkové spojenie *proti porezaniu*, resp. *proti porezu*. Slovo *porez* funguje ako drevársky termín vo význame „rezanie dreva na píle“ a ako odborný výraz s významom „porezanie, poškodenie rezom, napr. pri krupónovaní kože“ (Slovník slovenského jazyka, 3. zväzok, 1963). Ak sa teda vychádzalo z druhého významu slova *porez*, podoby prídavných mien *protiporezný* alebo *protiporezový* utvorených pomocou prvej časti *proti-* a príponami *-ný* a *-ový* sú správne (porov. *proti šmyku* – *protišmykový*, *proti hluku* – *protihlukový*, *proti korózii* – *protikorózny*, *proti povodni* – *protipovodňový*). Komunikačné problémy pri používaní prídavných mien *protiporezový*, *protiporezný*, resp. *protiporezný* však môže spôsobiť ich podobnosť so zastarávajúcim, ale stále fungujúcim prídavným menom *porézny*, ktoré nesúvisí s rezom, ale s pórom (drobným otvorom v kompaktnej látke) a má význam „pórovitý“. Pri tvorení zloženého prídavného mena vyjadrujúceho význam „proti porezaniu“ možno preto vychádzať z iného základu, napr. zo slova *rez*, resp. prídavného mena *rezný* – *protirezný*, teda *protirezná vložka*, *protirezné rukavice*, *protirezná ochrana*. Vlastnosť takto upravených odevov alebo ich častí možno vyjadriť aj opisne ako *pracovné ochranné oblečenie s vložkou proti porezaniu*, *s vrstvou proti porezaniu*, *s ochranou proti porezaniu*.

Iveta Vančová

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Nájomník, nájomca, podnájomník...

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

V rozličných textoch sa stretávame s výrazmi *nájomník* a *nájomca*, pričom slovo *nájomca* sa často používa nenáležite na pomenovanie osoby, ktorá prenajíma nehnuteľnosť nájomníkovi. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka však obe podstatné mená, *nájomca* i *nájomník*, pomenúvajú osobu, ktorá nie je vlastníkom nehnuteľnosti, ale ju používa a platí za to nájomné, má ju v nájme (v prenájme). Podobne aj *podnájomník* je osoba, ktorá si niečo prenajala (najala), v tomto prípade však nie od majiteľa, ale od nájomníka (teda je v zmluvnom vzťahu s nájomníkom nehnuteľnosti, nie s jej majiteľom) a v prenajatom byte žije v podnájme. Osoba, ktorá niečo prenajíma, teda dáva do nájmu, resp. podnájmu – či už ako vlastník, alebo ako nájomník –, sa nazýva *prenajímateľ*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 2, 12. januára, s. 19)

Komu prináleží oslovenie profesor?

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Nedávno sme sa stretli s úvahou, či je vhodné oslovovať učiteľov na strednej škole slovom *profesor/profesorka*, alebo či toto oslovenie je vhodné iba pre vysokoškolského profesora.

Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka má slovo *profesor* dva významy: „1. najvyšší vedecko-pedagogický titul vysokoškolského učiteľa;

2. pracovné označenie stredoškolského učiteľa”. Označovanie učiteľov na vyššom stupni vzdelávania podstatným menom *profesor* má stáročnú tradíciu, stretávame sa s ním napríklad aj v 3. zväzku Historického slovníka slovenského jazyka v ukázkach z 18. storočia. Slovom *profesor* teda môžeme osloviť tak stredoškolského pedagóga, ako aj vysokoškolského pedagóga, ktorý je držiteľom titulu *prof.* Prirodzene, uvádzanie skratky vedecko-pedagogického titulu *prof.* pred menom a pred akademickými titulmi prináleží iba vysokoškolským profesorom.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 6, 9. februára, s. 19)

Skloňujeme a prechýľujeme priezviská

IVETA VANČOVÁ

Medzi domácimi priezviskami je nemálo takých, ktoré sa končia na *-ec*, *-ek*, *-ok*, napr. *Škorec*, *Perec*, *Vlček*, *Drábek*, *Pastorok*, *Bartok*. Ak sa pri takýchto priezviskách pociťuje súvislosť so všeobecným podstatným menom alebo s iným vlastným menom, pri ich skloňovaní a prechýľovaní zvyčajne vkladná samohláska vypadáva, napr. *Škorec* – *od pána Škorca* – *pani Škorcová*, *Vlček* – *od pána Vlčka* – *pani Vlčková*, *Pastorok* – *od pána Pastorka* – *pani Pastorková*. Ak sa takáto súvislosť s priezviskom nepociťuje, vkladná samohláska sa zvyčajne zachováva, napr. *Perec* – *od pána Pereca* – *pani Percová*, *Stanek* – *od pána Staneka* – *pani Staneková*, *Bartok* – *od pána Bartoka* – *pani Bartoková*. Niekedy sa však pri tom istom priezvisku (ale u rozličných nositeľov) stretávame s dvojakým spôsobom skloňovania a prechýľovania, napr. *Jurek* – *od pána Jureka* i *Jurka* – *pani Jureková* i *Jurková*, *Drábek* – *od pána Drábeka* i *Drábka* – *pani Drábeková* i *Drábková*. V takýchto prípadoch sa rešpektuje rodinná tradícia a obidve podoby sa považujú za správne.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 9, 2. marca, s. 19)

O predponách s-/z-/zo-

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Často sa stretávame s váhaním pri písaní predponových slov, ako napr. *zbehnúť, spozorovať, zbelasieť, zbesnieť, spyšnieť, zrovnoprávniť, správoplatniť, spoplatniť, zopnúť, zožehliť, spečatiť, zbehnúť, splasnúť*. Prečo píšeme na začiatku niekedy predponu *z-* alebo *zo-*, inokedy predponu *s-*, keď v mnohých prípadoch majú tieto predpony rovnaký alebo podobný význam? Môžeme písať aj predponu *so-*?

Predpony *s-/z-/zo-* píšeme podľa výslovnosti – pred neznelou spoluhláskou píšeme predponu *s-*, napr. *schudnúť, sfilmovať, spísať, spredmetniť, spreneveriť, spresniť, sprehľadniť, správoplatniť*. Pred znelou spoluhláskou (párovou i nepárovou) a pred samohláskou píšeme predponu *z-*, napr. *zrýchliť, zúročiť, zorganizovať, zlepšiť, zrovnoprávniť, zužitkovať, zúradovať*. Slabičná predpona *zo-* sa píše vždy iba s písmenom *z*: *zopnúť, zotrieť, zoraadiť, zoťať, zošiť* a pod., predponu *so-* v slovenčine nemáme.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 10, 9. marca, s. 19)

Slovesá opísať a odpísať

IVETA VANČOVÁ

Slovesá *opísať* a *odpísať* majú rozličné významy, no v praxi sa často stretávame s tým, že sa namiesto slovesa *odpísať* používa sloveso *opísať*, napr. *opísal som si z časopisu text piesne, požadované údaje som z predlohy opísala nesprávne, referát opísali z internetu*. Základný význam slovesa *opísať* je „podať opis, vyrozprávať, charakterizovať, vykresliť“. Môžeme napríklad *opísať* nejaký zážitok, osobu alebo predmet či *opísať* význam slova. Sloveso *odpísať* má okrem iných významov aj význam „napísať podľa predlohy“, napr. *odpísať text z tabule, odpísať článok na stroji, odpísať úlohu od spolužiaka*. O tento význam, no vyjadrený nevhodným slovesom, išlo aj v príkladoch uvedených na začiatku. V nich sa mali použiť tvary slovesa *odpísať*

– odpísal som si z časopisu text piesne, požadované údaje som z predlohy odpísala nesprávne, referát odpísali z internetu.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 12, 23. marca, s. 19)

Vinný alebo vínny?

IVETA VANČOVÁ

V slovenčine máme niekoľko dvojíc podobných slov, ktoré sa líšia iba kvantitou, čiže dĺžkou, napr. *zastávka/zástavka*, *latka/látka*, *hračka/hráčka*. Často sa stáva (väčšinou z nepozornosti), že sa takéto slová v rozličných textoch zamieňajú. Takou je i dvojica prídavných mien *vinný* a *vínny*. Prídavné meno *vinný*, napr. v spojeniach *vinný človek*, *vinný vodič*, je utvorené z podstatného mena *vina* pridaním prípony *-ný*. Prídavné meno *vínny*, napr. v spojeniach *vínny bar*, *vínna pivnica*, je utvorené zo slova *víno*, preto sa v ňom zachováva dĺžka v slabike *ví* a prípona *-ný* sa skrakuje na *-ny*. Medzi prídavnými menami *vinný* a *vínny* je okrem rozdielu v kvantite aj veľký významový rozdiel – aspoň taký, aký je medzi podstatnými menami *vina* a *víno* –, preto by sme si mali pri ich používaní dávať pozor. Správne sú teda spojenia *vinný páchatel'*, *vinná osoba* a *vínny ocot*, *vínna cesta*, *vínne sudy*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 13, 30. marca, s. 19)

Kružidlo, ležadlo, tlačidlo, strúhadlo

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Pri používaní slov ako *kružítka*, *lehátka*, *tlačítka*, *strúhatka* či *merítka* si mnohí neuvedomujú nesprávnosť týchto podôb. Prípona *-tka*, pomocou ktorej sú tieto podstatné mená utvorené, je v kontexte spisovnej slovenčiny neústrojná. Názvy nástrojov od slovies sa v slovenčine tvoria príponou

-dlo, napr. *dúchadlo*, *škrabadlo*, *krájadlo*, *počítadlo*, *pečatidlo*, *umývadlo*, *nosidlo*, *kovadlo*, *zdvihadlo*. Podobne aj *kružidlo*, *ležadlo*, *tlačidlo*, *strúhadlo* a *meradlo*. Výnimkou je podstatné meno *pravítko*, ktoré sa dostalo do spisovnej slovenčiny z češtiny a má iný význam ako slovo *pravidlo*. Inak je to pri slove *strúhatko*, ktoré sa často nesprávne používa namiesto slova *strúhadlo* na pomenovanie nástroja na zastruhávanie ceruziek. Od slovesa *strúhať* možno utvoriť v slovenčine iba podstatné meno *strúhadlo*, ktoré pomenúva nástroj na rozdrobovanie strúhaním (napr. na strúhanie syra) aj na orezávanie povrchu, zastruhávanie (*strúhadlo na ceruzky*). Malé strúhadlo na ceruzky možno nazvať aj *strúhadielko*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 14, 5. apríla, s. 19)

O príponách *-yňa* a *-ina*

IVETA VANČOVÁ

Možno si pri písaní slov zakončených príponami *-yňa* a *-ina* položíme otázku, kedy sa ktorá z nich má použiť, resp. ktoré jednoduché pravopisné pravidlo nám najlepšie pomôže. Názvy osôb ženského rodu, ktoré vznikli prechýlením od mužských názvov osôb, tvoria sa pomocou prípony *-yňa*, napr. *sprievodkyňa* (zo slova *sprievodca*), *darkyňa* (zo slova *darca*), *kolegyňa* (zo slova *kolega*), *poradkyňa* (zo slova *poradca*), *otrokyňa* (zo slova *otrok*), *sudkyňa* (zo slova *sudca*) atď. Privlastňovacie prídavné mená od osobných a zvieracích podstatných mien ženského rodu sa tvoria príponou *-in*, *-ina*, *-ino*, prípona *-ina* sa používa vtedy, keď sa privlastňovacie prídavné meno spája s podstatným menom ženského rodu, napr. *sestrina priateľka*, *učiteľkina snaha*, *matkina práca*, *predavačkina ochota*. Hlavný rozdiel v používaní spomenutých dvoch prípon je teda v tom, že príponu *-yňa* používame pri podstatných menách ženského rodu a príponu *-ina* zasa pri privlastňovacích prídavných menách ženského rodu.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 17, 27. apríla, s. 19)

Pletacia priadza a rybacia polievka

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Aj vy ste sa už niekedy zamysleli nad tým, ako správne utvoriť inštrumentál jednotného čísla od ženských prídavných mien s mäkkým zakončením ako *terajšia*, *raňajšia*, *rybacia*, *pletacia* či *skladacia*? Je správne, ak povieme, že sa poznáme *s terajšiou riaditeľkou* a že sme ponúkli hostí *rybaciou polievkou*? Povie sa *mám problémy s pletacou priadzou* alebo *s pletaciou priadzou*? Môžeme byť spokojní *so skladacou posteľou* či *so sklada-ciou posteľou*? Spomenuté prídavné mená mäkkého zakončenia sa skloňujú podľa vzoru *cudzí*. V ženskom rode v inštrumentáli jednotného čísla majú prídavné mená vzoru *cudzí* príponu *-ou*, napr. *s cudzou*, *s milšou*, *so sviežou*. Správne sú teda spojenia *s terajšou riaditeľkou*, *raňajšou električkou*, *s rybacom polievkou*, *s pletacou priadzou*, *so skladacou posteľou*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 18, 4. mája, s. 19)

Európska únia a Únia

IVETA VANČOVÁ

Jedným z najfrekventovanejších a najskloňovanejších názvov sa v posledných rokoch nepochybne stalo dvojslovné pomenovanie *Európska únia*, a to predovšetkým po vstupe našej krajiny do tohto politicko-ekonomického združenia európskych štátov. Popri dvojslovnom názve *Európska únia*, v ktorom sa píše veľké začiatkové písmeno iba na začiatku názvu (v tvare prídavného mena), stretávame sa v praxi aj so skráteným jednoslovným pomenovaním *Únia*. Takáto skrátená podoba názvu sa takisto považuje za vlastné meno, preto sa píše s veľkým začiatkovým písmenom. Podobne fungujú aj skrátené pomenovania vrcholných orgánov *Európskej únie* – *Európskej komisie* a *Rady Európskej únie*, ktoré sa nahrádzajú jednoslovnými názvami *Komisia* a *Rada*. Skrátené názvy sa používajú vtedy, keď je z predchádzajú-

ceho kontextu alebo z komunikačnej situácie jasné, ktoré viacсловné pomenovanie sa nimi nahrádza.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 19, 11. mája, s. 19)

Obri a obry

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Ak pomenujeme slovom *obor* rozprávkovú bytosť, skloňujeme ho ako životné podstatné meno mužského rodu podľa vzoru *chlap* a v nominatíve množného čísla má tvar *obri* s mäkkým *-i*, napr. *dvaja obri si zvedavo obzerali človečička, z jaskyne vyšli bradatí obri*. Slovo *obor* sa používa aj na pomenovanie vecí (napr. strojov či stavieb) veľkých rozmerov. V astronómii sa slovom *obor* pomenúva typ hviezdy (*modrý obor, červený obor* a pod.), veľké lietadlo môžeme nazvať *vzdušný obor*, obrovskú stavbu *betónový obor* a slona *obor z džungle*. Keď slovom *obor* označujeme neživé veci alebo zvieratá, skloňujeme ho ako zvieracie podstatné mená – v jednotnom čísle podľa vzoru *chlap*, ale v množnom čísle podľa vzoru *dub*. V nominatíve množného čísla má v takom prípade tvar *obry*, napr. *modré obry, vzdušné obry, betónové obry, obry z džungle*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 20, 18. mája, s. 19)

Vo včelom mede, so včelou usilovnosťou

SILVIA DUCHKOVÁ

Ako je známe, živočíšne prídavné mená sa skloňujú podľa vzoru *páví: pávieho, páviemu, o pávom, s pávím*. Isté problémy môžu vznikajúť pri skloňovaní živočíšnych prídavných mien, ktoré sú odvodené od pomenovaní živočíchov zakončených na *d, t, n, l*, napr. *had – hadí, kohút – kohútí, ba-*

ran – baraní, včela – včelí. V koncovej slabike prídavných mien typu *hadí, kohútí, baraní, včelí* sú pred príponou *i* mäkké spoluhlásky *d', t', ň, l'*. Tieto spoluhlásky sa pred samohláskami *e, i* píšu bez mäkčeňa, teda ako *d, t, n, l*, napr. *deti, ticho, nechať, leto*, kým pred samohláskami *a, o, u* sa píšu s mäkčeňom, teda ako *d', t', ň, l'*, napr. *ďateľ, Peťo, ňufák, fľochnúť*. V tvaroch lokálu jednotného čísla mužského a stredného rodu sa pred príponou *-om* píše aj vyslovuje mäkké *d', t', ň, l'*, napr. *o had'om jede, na kohúťom hrebeni, v baraňom stáde, vo včel'om mede*. Mäkkosť spoluhlások *d', t', ň, l'* treba zachovať aj v inštrumentáli jednotného čísla ženských prídavných mien: *s had'ou kožou, s kohúťou ostrohou, s baraňou tvrdohlavosťou, so včel'ou usilovnosťou*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 21, 25. mája, s. 19)

Čo je frasa?

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Stáva sa, že si sem-tam zahromžíme *Do frasa!* alebo niekoho pošleme *do frasa*, a to najmä vtedy, keď chceme vyjadriť nevôľu a odventilovať sa bez toho, že by sme siahli po vulgarizmoch. Čo je vlastne *frasa*? Tento hovorový expresívny výraz pôvodom z nemčiny sa používal kedysi aj v ženskom rode (*frasa*) a pomenúval chorobu epilepsiu, neskôr všeobecne niečo zlé. V súčasnosti sa slovo *frasa* používa v dvoch významoch: na vyjadrenie rozhorčenia v nadávkach vo význame „čert, parom“, napr. *Aby ťa frasa vzal! Na kýho frasa si sa sem trepal!* a pod., a na pomenovanie nepotrebných vecí, taľafatiek, napr. *Starý mi sem vláči všelijaké frasy* alebo *Stôl má plný mastičiek, šminiek a kadejakých frasov*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 22, 1. júna, s. 19)

Skloňovanie prídavného mena *obrí*

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Na internete nájdeme mnoho spojení typu *marketingové stratégie obrých spoločností*, *budovanie obrých obchodných centier* či *psy obrých plemien*. Grafická podoba slova *obrých* možno niektorých čitateľov nevyruší, veď zo školských lavíc si pamätajú, že prídavné mená s tvrdým zakončením sa skloňujú podľa vzoru *pekny*. Ako je teda možné, že v rovnakých spojeniach sa stretávame aj s podobou s mäkkým *i* – *obrích*, napr. *budovanie obrích centier*, *výstava psov obrích plemien*? A ktorá podoba je správna? Prídavné meno *obrí* patrí do malej skupiny prídavných mien utvorených od podstatných mien pomenúvajúcich skutočné aj fiktívne bytosti, ako *trpaslík* – *trpasličí*, *striga* – *stridží*, *baba* – *babí*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru živočíšnych prídavných mien *pávi*. Pri vzore *pávi* sa v pádových príponách píše vždy *i* – *pávím*, *pávích*. Ak teda píšeme *o obrích* či *trpasličích planétach*, *obrích robotoch*, *firmách* a *obchodných centrách* alebo *o obrích psích plemenách*, píšeme tvary prídavného mena *obrí* vždy s mäkkým *i*. Pravda, nemali by sme zabúdať ani na to, že v slovenčine máme aj prídavné meno *obrovský*, ktoré by sa malo v istých prípadoch uprednostniť.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 23, 8. júna, s. 19)

Celkom nie je celkove

SILVIA DUCHKOVÁ

Na vyjadrenie súhrnného počtu niečoho máme v slovenčine viacero výrazov, a to *celkove*, *celkovo*, *spolu*, *dovedna*, *dokopy*, *dohromady*, napr. *celkove dosiahol 48 bodov*, *chovali spolu dvanásť koní*, *dovedna vyplatili tisíc korún*, *podarilo sa jej zohnať dokopy päť kusov*. Slovo *celkom* však nemá rovnaký význam ako príslovka *celkove* a ostatné synonymné príslovky. Ako

príslovka vyjadruje krajnú mieru, úplnosť niečoho a je synonymná s príslovkou *úplne*, napr. *celkom na to zabudol*, *ruža do rána celkom rozkvitla*, *dostať celkom zadarmo*, a ako častica zdôrazňuje pripojený výraz, napr. *celkom príjemný deň*, *celkom lacno*. Niekedy sa však stretávame aj s takýmito vyjadreniami so slovom *celkom*: *počet dokončených bytov celkom*, *počet letov Slovenských aerolínií v r. 2005 celkom 1375*, *kúpim rodinný dom so záhradou celkom 8,8 ára*. V uvedených slovných spojeniach ide o vyjadrenie súhrnnosti, preto namiesto príslovky *celkom* sa v nich mali použiť príslovky s významom sčítania, napr. *počet dokončených bytov celkove*, *počet letov Slovenských aerolínií v roku 2005 spolu 1375*, alebo prídavné meno *celkový*: *kúpim rodinný dom so záhradou s celkovou rozlohou 8,8 ára*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 25, 22. júna, s. 19)

Hmyzie tykadlá – hmyzová kalamita

SILVIA DUCHKOVÁ

Od väčšiny pomenovaní živočíchov tvoríme živočíšne prídavné mená pomocou prípon *-í*, *-ia*, *-ie* podľa vzoru *pávi*, *pávia*, *pávie*, napr. *pes – psí ňufák*, *ovca – ovčia vlna*, *liška – liščie mláďa*. Sú aj také názvy živočíchov, od ktorých okrem tvaru živočíšneho prídavného mena sa niekedy tvorí aj čisto vzťahové prídavné meno s príponou *-ový*. Ide napríklad o názov *hmyz*, pri ktorom okrem pravidelného živočíšneho prídavného mena *hmyzí* sa v niektorých obmedzených prípadoch používa vzťahové prídavné meno *hmyzový*. Prídavné meno *hmyzí* sa používa vo význame „patriaci hmyzu, vzťahujúci sa na hmyz“, napr. *hmyzie tykadlá*, *hmyzie vajička*. Prídavné meno *hmyzový* sa používa v slovnom spojení *hmyzová kalamita*, ktorým sa označuje napadnutie lesa škodlivým hmyzom, v tomto spojení má význam „spôsobený hmyzom“. Takúto dvojicu živočíšneho a čisto vzťahového prídavného mena v súčasnosti pozorujeme aj pri pomenovaní *kreveta*, od ktorého je živočíšne prídavné meno *krevetí – krevetí život*, a početné slovné

spojenia so vzťahovým prídavným menom *krevetový*, napr. *krevetový šalát*, *krevetový kokteil*, *krevetová polievka*, *krevetová omáčka*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 26, 29. júna, s. 19)

Súčasný, nie súčasť

SILVIA DUCHKOVÁ

Pri pozornejšom počúvaní, ale aj v písaných textoch neraz zachytíme slovné spojenia ako *súčasný primátor*, *súčasný vzhľad*; *súčasnnosť našej obce*, *história a súčasnosť*. Z uvedených spojení je zrejmé, že prídavné meno *súčasný* v týchto spojeniach má vyjadrovať význam „ktorý jestvuje teraz, dnešný, terajší, prítomný“ a podstatné meno *súčasnnosť* má vyjadrovať význam „terajšie, jestvujúce obdobie, prítomnosť“. V slovách však nemá byť spoluhláska *t*. Prídavné meno majúce význam „jestvujúci teraz, prítomný“ nevzniklo zo slova *súčasť* s významom „časť tvoriaca s inými časťami celok, zložka“ (napr. *súčasť výstroja*, *neoddeliteľná súčasť*), ale z predpony *sú-* (porov. slová *súkromný*, *súbežný*, *súdržný*) a základového slova *čas*. Spoluhláska *t* sa teda do prídavného mena *súčasný* i do podstatného mena *súčasnnosť*, ktoré je od neho odvodené, dostala nenáležite. Správne má byť: *súčasný primátor*; *súčasný vzhľad*; *súčasnnosť našej obce*, *história a súčasnosť*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 28, 13. júla, s. 19)

Čo je žito?

IVETA VANČOVÁ

V letnom období sa v čase žatvy častejšie stretávame s názvami jednotlivých druhov obilnín. Popri *pšenici*, *raži*, *jačmeni* a *ovse* pestovatelia

niekedy spomenú aj *žito*, napr. *žito máme pod strechou, bude dobrá úroda žita*. Pomenovanie *žito* sa dnes už menej používa (častejšie sa s ním stretáme v ustálených frazeologizmoch alebo pranostikách, ako napr. *hádzat flintu do žita; Suchý marec, mokrý máj, bude žito ako háj*) a predovšetkým mladší ľudia alebo tí, ktorí nežijú na vidieku, v takých situáciách presne nevedia, o ktorú obilninu vlastne ide. Z Krátkeho slovníka slovenského jazyka sa dozvedáme, že slovom *žito* sa pomenúva „základná obilnina pestovaná pre zrno na výrobu múky“ a „zrno tejto obilniny“, a informácia o tom, ktorý druh obilniny to je, uvádza sa tu v zátvorke – „v západnej polovici Slovenska pšenica, vo východnej polovici raž“. Z podstatného mena *žito* je utvorené prídavné meno *žitný*, ktoré v spojení *žitná múka* môže označovať *ražnú* alebo *pšeničnú múku*, no napríklad v pomenovaní *žitná pálenka* označuje alkoholický nápoj z raže. Prídavné meno *žitný* je aj súčasťou geografického pomenovania oblasti Slovenska známej pestovaním obilia – *Žitný ostrov*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 30, 27. júla, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300